



Woman in Development and Politics

A Qualitative Study of the Challenges of the Attendance of Girls Early Married in Schools and Its Management

Parvaneh Alaei¹ 

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Family Studies Department, Faculty of Education and Psychology, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran. E-mail: allaei@azaruniv.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 12 February 2026 Received in revised form: 26 March 2026 Accepted: 9 April 2026 Published online: 21 April 2026</p> <p>Keywords: <i>Early Marriage,</i> <i>Educational Regulations,</i> <i>School,</i> <i>Social Norms,</i> <i>Thematic Analysis.</i></p>	<p>Early marriage among young girls is one of the significant educational challenges in East province, with wide-ranging implications for the education system and students' individual and social development. This study aimed to investigate the social, managerial, and educational challenges associated with the attendance of married female pupils in school utilizing a qualitative approach and thematic analysis. Sampling was conducted purposefully among school personnel of girls' schools in Tabriz with a high rate of early marriage, and the process ended after reaching theoretical saturation after the eleventh interview. Semi-structured interviews was implemented in order to gather the data which were analyzed employing the six-step method by Braun & Clarke (2006). The categorization of 68 initial semantic codes led to the identification of three main themes and twelve sub-themes: (1) Regulations and support resources, including lack of regulatory clarity, dual approaches, and absence of institutional and financial support; (2) School functional and structural Deficiencies, such as unpreparedness of educational staff, lack of supportive facilities, and unfavorable school environment; and (3) Social and normative factors, particularly the normalization of early marriage. The findings revealed that an inadequate response to the educational challenges of these pupils can undermine their academic progress and development and negatively affect the educational quality and psychological climate for other pupils, facilitating the continuation of this phenomenon. Therefore, the study underlines revising educational strategies, fostering institutional support, and enhancing the managerial and cultural capacities of schools to support these pupils and prevent early marriage in urban and rural schools of Tabriz.</p>

Cite this article: Alaei, P. (2026). A Qualitative Study of the Challenges of the Presence of Girls Early Married in Schools and Its Management. *Women in Development and Politics*, 24(1), 35-75.

DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.410349.1008602>



© The Author(s).

Publisher: The University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.410349.1008602>

Introduction

Early marriage, which refers to the formal or informal marital union before the age of 18, represents a major social challenge in many developing countries, including Iran, and is associated with extensive implications for health, education, and social development of women. International reports suggest that despite a gradual global decline, early marriage remains widespread, with millions of young girls entering marital life during childhood or early adolescence. In Iran, official statistics similarly reveal that a considerable proportion of registered marriages occur among individuals under 18 years of age, with notably higher prevalence in certain provinces such as East Azarbaijan. Early marriage is not only associated with serious physical and psychological health consequences, but also exerts profound effects on girls' educational trajectories and the functioning of the educational system. Numerous investigations have revealed its association with increased likelihood of school dropout, diminished academic performance, reduced social and economic opportunities, and the reinforcement of intergenerational cycles of poverty. Nevertheless, most domestic studies have predominantly focused on the individual, social, or etiological factors underlying early marriage, while the role of educational structures, institutional policies, and systemic responses in addressing this phenomenon has received comparatively constricted scholarly attention. In this context, the main purpose of this qualitative study is to investigate the neglected strategic, operational, and normative dimensions of married students' attendance in girls' schools in Tabriz and its implications for educational processes, thereby informing policy-oriented strategies to enhance the effectiveness of the educational system in addressing this challenge.

Methodology

This study utilized a qualitative approach using thematic analysis. Its focus is on girls' schools in the city of Tabriz, a region with a relatively high prevalence of early marriage. Semi-structured interviews were employed with 11 participants, including principals, vice-principals, teachers, and school counselors from both urban and rural contexts. Purposeful sampling was employed in order to ensure maximum variation, and interviews continued until theoretical saturation. Data analysis followed Braun & Clarke's six-phase framework. In total, 68 initial codes were identified and subsequently classified into twelve sub-themes and three overarching themes.

Findings

The analysis uncovered three overarching themes: (1) Regulations and support resources; (2) School functional and structural deficiencies; and (3) Social and normative factors.

The first overarching theme relates to the role of policies, regulations, and support resources in the emergence and persistence of early marriage. The findings suggest that the absence of effective deterrent laws and a lack of legal requirement to continue education through the end of secondary school have weakened schools in confronting this phenomenon. Participants pointed to legal gaps, ambiguities in educational regulations, and contradictions among official directives and implementation policies. This situation has generated confusion among school administrators and diminished their capacity to intervene effectively in preventing early marriage. In addition, limited institutional and financial support, particularly in rural and marginalized schools, has left schools without necessary resources to provide supportive services for pupils at risk. It suggests that without coherent policy-making and adequate institutional support, schools fail to manage the consequences of this phenomenon.

The second overarching theme addresses the structural and functional shortcomings within schools in responding to early marriage. The findings demonstrate that schools lack clearly defined programs or policies for managing the educational circumstances of married pupils. In many cases, they keep educating alongside others; according to participants, this situation may

unintentionally create role modeling and contribute to the transmission of attitudes associated with early marriage among others. Furthermore, the shortage of counseling services and psychological support represents another major challenge for schools. Many schools, particularly at the secondary level, lack specialized full-time counselors, which limits their capacity to implement preventive interventions. In addition to these challenges, the educational curriculum does not adequately address adolescents' real requirements in relation to life skills and decision-making. The physical and environmental conditions of schools, such as deteriorated facilities and non-stimulating school environments, also contribute to diminished academic motivation and a heightened risk of school dropout. Such outcomes, in turn, may foster the likelihood that pupils perceive early marriage as an alternative pathway.

The third overarching theme highlights the role of social and normative factors in sustaining early marriage within the school environment. The findings reveal that the attendance of married pupils in schools can gradually result in the normalization of this phenomenon. The sharing of marital experiences, shifts in dress style and behavior, and conversations related to married life create opportunities for other pupils to follow these behaviors. Moreover, in some cases, the increasing number of married pupils declines social sensitivity toward the issue, contributing to changes in the school's normative climate. The influence of kinship networks and extended family relations, particularly in rural and marginalized areas, also plays a notable role in promoting and reproducing early marriage. In such contexts, early marriage is perceived as a normative and socially accepted practice, thereby intensifying the social pressure on adolescents to conform.

Conclusion

The interpretation of these findings within the framework of social and psychological theories suggests that early marriage emerges through the interaction of institutional structures, cultural norms, and processes of social learning. From the perspective of social learning theory, observing and following prevalent behaviors within the social environment can result in the regeneration of such behaviors among adolescents. In addition, social norms theory indicates that as a behavior becomes more widespread within a community, it may gradually be perceived as an accepted norm, thereby increasing the likelihood of individuals following it. Accordingly, the attendance of married pupils in schools not only has individual-level consequences, but may also influence the attitudes and behaviors of others at the normative level.

Based on the findings of this study, effectively addressing early marriage requires a multidimensional and intersectoral approach. Reforming legislations related to the minimum legal age of marriage and strengthening enforcement mechanisms that ensure girls' continued education through the end of secondary school constitute essential steps in this regard. Furthermore, enhancing counseling services in schools, revising educational content with an emphasis on life-skills training, enhancing the physical and social conditions of schools, and increasing coordination among policy-making institutions represent critical measures for reducing the prevalence of this phenomenon. Community-based interventions aimed at transforming cultural norms and increasing families' awareness can likewise play a significant role in preventing early marriage.

In summary, the findings of this study reveal that early marriage among pupils is not merely an individual or familial issue, but rather a multidimensional and structural phenomenon that directly affects the educational system. Consequently, effective policymaking in this domain necessitates simultaneous attention to legal, institutional, educational, and cultural dimensions. Through the reinforcement of supportive mechanisms and the transformation of social norms, it is possible to mitigate this phenomenon and promote greater educational opportunities for girls.



انتشارات دانشگاه تهران

زن در توسعه و سیاست

مطالعه کیفی چالش‌های حضور دختران با ازدواج زودهنگام در مدارس و مدیریت آن

پروانه علایی^۱۱. استادیار گروه مطالعات خانواده، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. رایانامه: allaei@azaruniv.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۰۶	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۰	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱	
کلیدواژه‌ها: ازدواج زودهنگام، تحلیل مضمون، مدرسه، مقررات آموزشی، هنجار اجتماعی.	ازدواج زودهنگام دختران یکی از چالش‌های مهم آموزشی در استان آذربایجان شرقی است که پیامدهای گسترده‌ای برای نظام تعلیم و تربیت و توسعه فردی و اجتماعی دانش‌آموزان داشته است. پژوهش حاضر با هدف واکاوی چالش‌های اجتماعی، مدیریتی و آموزشی مرتبط با حضور دختران دانش‌آموز ازدواج کرده در مدرسه، با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون انجام شد. نمونه‌گیری به صورت هدفمند از میان اولیای مدارس دخترانه تبریز با نرخ بالای ازدواج زودهنگام انجام گرفت و فرایند نمونه‌گیری با تحقق اشباع نظری داده‌ها در مصاحبه یازدهم پایان یافت. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری و به روش شش مرحله‌ای براون و کلارک (۲۰۰۶) تحلیل شد. دسته‌بندی ۶۸ کد اولیه معنایی به شناسایی سه مضمون اصلی و ۱۲ زیرمضمون انجامید: ۱. مقررات و منابع حمایتی شامل عدم شفافیت مقررات، رویکردهای دوگانه و نبود حمایت نهادی و مالی؛ ۲. کاستی‌های عملکردی و ساختاری مدرسه، از جمله عدم آمادگی کادر آموزشی، نبود امکانات حمایتی، شرایط و فضای نامطلوب مدرسه؛ و ۳. عوامل اجتماعی و هنجاری به‌ویژه عادی‌سازی ازدواج زودهنگام در جامعه محلی. نتایج نشان می‌دهد مواجهه نامناسب با چالش‌های آموزشی این دانش‌آموزان، علاوه بر تضعیف فرایند تحصیلی و تربیتی آنان می‌تواند بر کیفیت آموزشی و فضای روانی سایر دانش‌آموزان نیز اثر منفی بگذارد و زمینه‌ساز تولید این پدیده را فراهم کند. براین اساس، این پژوهش بر ضرورت بازنگری در راهبردهای آموزشی، فرایندهای اجرایی، تقویت حمایت‌های نهادی و ارتقای ظرفیت‌های مدیریتی و فرهنگی مدارس تأکید می‌کند تا بتوان ضمن حمایت از تحصیل این دختران، از وقوع ازدواج‌های زودهنگام دانش‌آموزان در مدارس شهری و روستایی تبریز پیشگیری کرد.

استناد: علایی، پروانه (۱۴۰۴). مطالعه کیفی چالش‌های حضور دختران با ازدواج زودهنگام در مدارس و مدیریت آن. زن در توسعه و سیاست، ۲۴(۱)، ۳۵-۷۵.

DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.410349.1008602>DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.410349.1008602>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

ازدواج زودهنگام^۱ یکی از پدیده‌های شایع در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران به‌شمار می‌رود (Rahimi et al., 2023: 66) که می‌تواند چالش‌هایی بنیادین در نظام‌های آموزشی و اجتماعی ایجاد کند. مطابق تعریف صندوق کودکان ملل متحد^۲، هرگونه ازدواج رسمی یا غیررسمی پیش از ۱۸ سالگی، کودک‌همسری^۳ تلقی می‌شود و مخاطرات بسیاری برای سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و آموزشی فرد به‌دنبال دارد؛ به‌گونه‌ای که یکی از آسیب‌های اجتماعی جدی مورد توجه سیاست‌گذاران و نهادهای بین‌المللی است (UNICEF, 2023). با وجود کاهش تدریجی شیوع این پدیده در جهان، ازدواج کودکان همچنان رواج گسترده‌ای دارد. طبق داده‌های جدید یونیسف، حدود ۱۹ درصد زنان جوان در جهان تجربه ازدواج زیر ۱۸ سال دارند و هر ساله ۱۲ میلیون نفر در کودکی ازدواج می‌کنند. پایان دادن به این پدیده در چارچوب اهداف توسعه پایدار، نیازمند مداخله‌های چندبعدی، سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد و تقویت حمایت‌های آموزشی و اجتماعی است (UNICEF, 2025). در ایران نیز علی‌رغم برخی اقدامات کنترلی و آگاهی‌بخشی، آمار بالایی از ازدواج زودهنگام به‌ویژه در مناطق روستایی و حاشیه شهرها مشاهده می‌شود. مطابق آخرین سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور در سال ۱۴۰۱، بیش از ۱۴/۵ درصد از کل ازدواج‌های ثبت‌شده در ایران در سنین کمتر از ۱۸ سال انجام شده است؛ به‌گونه‌ای که سهم دختران بیش از ۲۷ درصد و سهم پسران حدود ۲ درصد بوده است (Goli et al., 2025: 84).

مرور پژوهش‌ها نشان می‌دهد ازدواج کودکان با پیامدهای منفی قابل توجه سلامت روان همراه است؛ به‌طوری‌که افسردگی، اضطراب، پریشانی روان‌شناختی، سوء‌مصرف مواد و کاهش بهزیستی روانی به‌عنوان شایع‌ترین پیامدها گزارش شده‌اند که اغلب در پی خشونت شریک صمیمی، انزوای اجتماعی، فقر و چالش‌های بارداری شکل می‌گیرند (Burgess et al., 2022: 1). همچنین شواهد تجربی از ارتباط معنادار ازدواج زودهنگام با افزایش خشونت شریک صمیمی، مشکلات سلامت جسمی و اختلالات روانی خبر می‌دهد (Charan et al., 2024: 73). کودک‌همسران با فرزندآوری زودهنگام، تعداد بیشتر تولدها، استفاده کمتر از خدمات زایمان ایمن و خشونت فیزیکی همسر مواجه‌اند (Fan & Koski, 2022: 309). در حوزه آموزش نیز ازدواج زودهنگام با افت عملکرد تحصیلی، کاهش تداوم تحصیل و افزایش ترک تحصیل دختران به‌ویژه در مقطع متوسطه همراه

1. early marriage
2. UNICEF
3. child marriage

است (Bengesai et al., 2021: 11). به‌طور کلی ازدواج زود هنگام به‌عنوان چالشی جهانی، پیامدهایی مانند بارداری ناخواسته، فقر، مشکلات تحصیلی و سلامتی، و افزایش مرگ‌ومیر مادر و کودک به‌دنبال دارد (Alamdo et al., 2025: 2) و فراتر از فرد، نظام خانواده، جامعه، سلامت و به‌ویژه نظام تعلیم و تربیت را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Lotfi, 2010: 75).

مطالعات جهانی نشان می‌دهد عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی از مهم‌ترین زمینه‌های بروز ازدواج زود هنگام هستند (Bakhtiar et al., 2024: 33). براساس پژوهش‌های داخلی نیز ازدواج کودکان حاصل تعامل مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی محدودکننده است که با ایجاد مانع در مسیر تحصیل و استقلال دختران، موجب ترک تحصیل، کاهش آگاهی و قدرت تصمیم‌گیری آنان می‌شود و به تداوم و بازتولید این پدیده می‌انجامد (Bagi et al., 2025: 87). ازدواج زود هنگام با تحمیل مسئولیت‌های زناشویی، بارداری و نقش‌های خانگی، به‌طور مستقیم موجب کاهش تداوم تحصیل و درنهایت ترک تحصیل دختران می‌شود. در نتیجه فرصت‌های آموزشی برابر را تضعیف می‌کند و با تشدید نابرابری جنسیتی، کارکرد و اثربخشی نظام آموزش و پرورش را به‌طور ساختاری با چالش مواجه می‌سازد (Abbasi, 2023: 1). در واقع، ترک تحصیل از علل عمده و پیامدهای اصلی ازدواج‌های زود هنگام محسوب می‌شود و شانس ادامه تحصیلات و دسترسی به آموزش عالی را به‌شدت کاهش می‌دهد. این امر از سویی محرومیت از مهارت‌ها و دانش مورد نیاز برای اشتغال را در پی دارد و از سوی دیگر، توان فرد را برای مشارکت آگاهانه در تصمیم‌گیری‌های شخصی و اجتماعی محدود می‌کند (Fataei et al., 2022: 106). علاوه بر ترک تحصیل، بسیاری از دختران متأهل دچار افت تحصیلی، کاهش معدل و مشارکت در فعالیت‌های آموزشی می‌شوند و درنهایت، با تأثیر منفی بر انگیزه تحصیل و کاهش اعتمادبه‌نفس علمی، چرخه فقر آموزشی تقویت می‌شود (Ajourlo & Yarigholi, 2024: 70). رسم ازدواج زود هنگام با دور کردن دختران از محیط مدرسه و تحمیل نقش‌های همسری، بارداری و مادری، آنان را با فقر آموزشی مواجه می‌سازد. در نتیجه این ازدواج‌ها نه تنها نابرابری جنسیتی آموزشی را بازتولید می‌کند، بلکه با تداوم ترک تحصیل، زمینه زنانه شدن فقر و محرومیت ساختاری دختران را فراهم می‌کند (Sayyadian Barkhordar & Anbari, 2023: 133). مطالعات بین‌المللی نیز دلالت بر آن دارد که کودک همسری، نه تنها چرخه فقر، سلامت پایین و محرومیت را در نسل‌های بعد بازتولید می‌کند، بلکه ظرفیت‌های نظام تعلیم و تربیت را کاهش می‌دهد و با کاستن از کیفیت مدارس، مانع تحقق عدالت آموزشی می‌شود (UNESCO, 2023).

گرچه از منظر مبانی نظری، پدیده ازدواج کودکان نقض حقوق بنیادین کودک و مغایر با اصول کنوانسیون حقوق کودک است (Mourtada et al., 2017: 28) و شواهد پژوهشی بسیاری بر پیامدهای منفی آن تأکید دارند، اما بخش قابل توجهی از پژوهش‌های داخلی عمدتاً بر پیامدهای فردی و اجتماعی یا عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن متمرکز شده‌اند. در مقابل، تحلیل زیرساخت‌های سیاستی و مدیریتی نظام آموزشی در مواجهه با این پدیده مغفول مانده است. این در حالی است که براساس ماده ۶۹ آیین‌نامه اجرایی مدارس مصوب شورای عالی آموزش و پرورش (۱۴۰۰)، دانش‌آموزان دختری که ازدواج کرده‌اند، می‌توانند با رعایت اصول اخلاقی و شئون دانش‌آموزی، مانند سایر دانش‌آموزان به تحصیل خود در مدارس روزانه ادامه دهند (Ajourlo & Yarigholi, 2024: 65). با وجود این مجوز قانونی، تقریباً هیچ پژوهش نظام‌مند و قابل اتکایی در دسترس نیست که به چگونگی حضور دانش‌آموزان ازدواج کرده در محیط‌های آموزشی بپردازد؛ اینکه چه شرایطی این حضور را امکان‌پذیر می‌سازد یا خود چه پیامدهایی را در محیط مدرسه ایجاد می‌کند. از طرفی بررسی آمارها نشان می‌دهد استان آذربایجان شرقی به‌طور مداوم در میان مناطقی با بیشترین میانگین شیوع ازدواج زودهنگام دختران قرار دارد (Bagi et al., 2025: 85) که این امر ضرورت انجام مطالعات میدانی در این منطقه را دوجندان می‌کند. با توجه به اهمیت پیامدهای فردی و جمعی ازدواج‌های زودهنگام و خلأ موجود در مطالعات سیاستی و مدیریتی، پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و تمرکز بر بستر بومی مرکز تبریز، به تحلیل تجربه دست‌اندرکاران مدارس می‌پردازد. هدف اصلی، مطالعه ابعاد مغفول راهبردی، مدیریتی، ساختاری و هنجاری حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در مدارس و تحلیل آثار آن بر فرایند آموزش است تا درنهایت، راهکارهایی برای ارتقای عملکرد نظام آموزشی در مواجهه با این آسیب ارائه شود.

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. ملاحظات نظری

تعریف مفهومی: ازدواج کودکان شامل تمام پیوندهایی است که پیش از سن ۱۸ سالگی انجام می‌شود و واژه زودهنگام بر رقابت این پیوندها با تحصیل، رشد و اشتغال دختران تأکید دارد (ECLAC, 2022: 11). از دیدگاه یونیسف^۱، ازدواج کودکان نقض آشکار حقوق انسانی، آموزشی و اجتماعی آنان است و به‌عنوان رفتاری زیان‌بار شناخته می‌شود که حال و آینده دختران را به خطر می‌اندازد. بنا به تأکید شورای حقوق بشر سازمان ملل، ازدواج زودهنگام و اجباری نوعی

1. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF)

سوءاستفاده و مانع بهره‌مندی از حقوق بشر، به‌ویژه حق آموزش و سلامت جنسی و باروری است (UNICEF, 2025). این ازدواج‌ها معمولاً با مردانی بزرگ‌تر و برخوردار شکل می‌گیرند و دختران را در موقعیت‌های نابرابر و گاه خشونت‌آمیز قرار می‌دهند. هرچند بسیاری از دختران با تصور بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی وارد این روابط می‌شوند، اما ازدواج زودهنگام عملاً مانع ادامه تحصیل، کسب مهارت‌های ضروری و شکل‌گیری هویت مستقل می‌شود و اعتمادبه‌نفس و توان تصمیم‌گیری آنان را تضعیف می‌کند (Farahmand et al., 2021: 141)؛ حتی با دسترسی دانش‌آموز ازدواج‌کرده به آموزش و مهارت‌های زندگی، مسئولیت‌های زودهنگام مادری و توزیع نابرابر مراقبت، مشارکت آنان را به مشاغل کم‌درآمد، ناایمن و غیررسمی محدود می‌کند (Harrison, 2023: 11). این محدودیت‌های فردی، در سطح کلان با افزایش باروری و کاهش مشارکت اقتصادی زنان به بازتولید و تداوم فقر، کاهش مشارکت و بهره‌وری نیروی کار زنان و تداوم آسیب‌پذیری اقتصادی ناشی از ازدواج کودکان منجر می‌شود. از این‌رو، پایان‌دادن به ازدواج زودهنگام نه تنها ضرورتی حقوق‌بشری و جنسیتی، بلکه سرمایه‌گذاری مؤثری برای توسعه پایدار و رفاه اجتماعی به‌شمار می‌آید (World Bank & ICRW^۱, 2017) و پایان‌دادن به آن تا سال ۲۰۳۰ از اهداف توسعه پایدار سازمان ملل^۲ (SDGs) تعیین شده است (UNICEF, 2019).

وضعیت آماری: اگرچه ازدواج زودهنگام هردو جنس را درگیر می‌کند، شیوع آن در میان دختران به مراتب بیشتر است. براساس آمار یونسف، ۱۹ درصد دختران و ۳ درصد پسران تجربه ازدواج در سنین پایین را دارند و آفریقا و جنوب آسیا مهم‌ترین کانون‌های این پدیده به‌شمار می‌روند. در حال حاضر ۶۵۰ میلیون دختر و زن در جهان پیش از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند و با وجود کاهش متوسط سالانه ۱/۹ درصدی در دهه اخیر، هیچ منطقه‌ای به روند لازم برای حذف کامل این پدیده تا سال ۲۰۳۰ دست نیافته و تحقق آن هنوز دور از دسترس است (UNICEF, 2019). برای رسیدن به این هدف، باید نرخ کاهش ازدواج کودکان دست کم به ۲۰ درصد در سال برسد که نیازمند شتابی دوازده‌برابری نسبت به وضعیت فعلی است. این ضرورت، بازنگری جدی و اساسی را در سیاست‌های آموزشی، فرهنگی و اجتماعی جهت پیشگیری از ازدواج زودهنگام و توانمندسازی دختران به‌طور شفاف برجسته می‌کند (UNFPA & UNICEF, 2023: 16). در ایران، با وجود تلاش‌های مدنی و برخی مداخلات سیاستی، ازدواج زودهنگام همچنان یک مسئله اجتماعی نگران‌کننده است. اگرچه سن جهانی ازدواج ۱۸ سال تعیین شده، ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی ایران حداقل سن ازدواج را برای

1. International Center for Research on Women
2. Sustainable Development Goals

دختران ۹ سال و برای پسران ۱۵ سال مقرر کرده و امکان ازدواج در سنین پایین‌تر با اذن ولی و حکم دادگاه را فراهم می‌سازد (Koochi, 2019: 134). داده‌های سرشماری نشان می‌دهد در سال ۱۳۹۸ ۱۰/۲۳ درصد ازدواج‌ها زیر ۱۵ سال و براساس معیارهای بین‌المللی، ۲۹/۱۷ درصد زیر ۱۸ سال بوده است (Sattari Sefidan Jaded et al., 2023: 98)، اگرچه ازدواج در سنین ۱۰-۱۴ کاهش یافته، اما در گروه سنی ۱۵-۱۹، به‌ویژه در مناطق روستایی، روندی افزایشی داشته است. با وجود افزایش میانگین سن ازدواج زنان، ازدواج زود هنگام همچنان قابل توجه است و ۱۰ تا ۱۲ درصد دختران ۱۰ تا ۱۹ ساله تجربه ازدواج دارند (Azimi, 2020: 97). استان آذربایجان شرقی از نظر شیوع ازدواج زود هنگام و طلاق (به‌ویژه در گروه سنی ۱۰ تا ۱۴) در جایگاه دوم کشور قرار دارد و همواره از استان‌های با نرخ بالا بوده است (Koochi, 2019: 129)؛ مسئله‌ای که زنگ خطری جدی برای سیاست‌گذاران محسوب می‌شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد ازدواج زود هنگام در این استان پدیده‌ای چندبعدی و ریشه‌دار و حاصل تلاقی فقر، فرهنگ سنتی و محدودیت‌های اجتماعی است. همچنین از ترکیب عواملی مانند فقر و فشار مالی خانوار، باورهای سنتی و آداب و رسوم غلط، سرمایه فرهنگی پایین و تحصیلات اندک والدین، ناآگاهی درباره رشد نوجوانی، برداشت‌های سنتی از دین، ساختارهای مردسالارانه و تبعیض جنسیتی حاصل می‌شود. علاوه بر این، نگرش مبتنی بر هزینه-فایده والدین، نگرانی از افزایش سن دختر یا حفظ آبرو و ترس از آسیب‌های اجتماعی، از عوامل تشدیدکننده کودک‌همسری به‌شمار می‌آیند (Koochi, 2019: 156).

پیشینه نظری: گرچه در پیشینه پژوهش، نظریه‌های اندکی درباره ازدواج‌های زود هنگام از سوی صاحب‌نظران مطرح شده است، مطابق شیوه کیفی، نمی‌توان یک نظریه یا نظریه‌های مشخص را به‌عنوان چارچوب نظری از پیش تعیین شده مبنای پژوهش قرار داد (Mirhosseini & Ashouri, 2023: 14). چنین رویکردی می‌تواند موجب سوگیری ذهنی شود و بر فرایند تفسیر داده‌ها تأثیر بگذارد. با این حال، ارجاع به نتایج پژوهش‌های مشابه و نظریه‌های مرتبط می‌تواند در مرحله نتیجه‌گیری و تبیین یافته‌ها سودمند باشد. پژوهش حاضر نیز با توجه به ماهیت کیفی خود، از این رویکرد پیروی کرده است. به این معنا که اگرچه نظریه‌ای به‌عنوان چارچوب نظری از پیش تعیین شده مبنای تحلیل قرار نگرفته، با ارائه‌ای مختصر از نظریه‌های مرتبط با موضوع ازدواج زود هنگام، فرایند تبیین و تحلیل یافته‌ها تقویت می‌شود.

در نظریه مدرنیزاسیون^۱ ویلیام گود^۲، سن ازدواج افراد با میزان مدرنیزاسیون جامعه رابطه مستقیم دارد و گسترش آموزش، شهرنشینی، اشتغال زنان و تغییر ساختار نیروی کار موجب افزایش سن

ازدواج می‌شود. در جریان مدرنیزاسیون، خانواده از الگوی خانواده گسترده و خویشاوندمحور به خانواده هسته‌ای و فردمحور تغییر می‌یابد و تصمیم‌گیری درباره ازدواج بیشتر به انتخاب فردی واگذار می‌شود و ازدواج در سنین بالاتر را تقویت می‌کند (Nikkhah et al., 2017: 102-103). در نظریه مبادله، انسان همواره در پی بیشینه‌سازی پاداش‌ها و کاهش هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی است و تصمیم‌گیری برای ازدواج به‌مثابه نوعی سرمایه‌گذاری تلقی می‌شود که در آن، هزینه‌ها و منافع در طول زمان سنجیده می‌شوند. در جوامع سنتی و کمتر توسعه‌یافته، دختران گاهی بار اقتصادی تلقی می‌شوند و در شرایط فشار معیشتی و تقاضای زیاد برای ازدواج، برخی خانواده‌ها با هدف کاهش هزینه‌ها به ازدواج زودهنگام دختران گرایش می‌یابند؛ امری که به افزایش پدیده پیش‌رسی ازدواج منجر می‌شود (Ahmadi et al., 2015: 83-84).

در نظریه‌های فمینیستی، ازدواج کودکان محصول فرایند جامعه‌پذیری در بستر فرهنگ و ایدئولوژی مردسالارانه است که زنان را به اطاعت، خانه‌نشینی و پذیرش نقش‌های سنتی سوق می‌دهد. در این چارچوب، تربیت دختران براساس ویژگی‌هایی مانند مطیع‌بودن، کم‌رویی و تابع‌بودن، زمینه‌ساز پذیرش ازدواج زودهنگام و تسلیم در برابر تصمیم خانواده می‌شود. نظریه‌های فمینیستی تأکید دارند که هرچه نابرابری جنسیتی با عواملی مانند فقر اقتصادی، بی‌سوادی والدین، جمعیت زیاد خانواده، فقر فرهنگی و کلیشه‌های جنسیتی همراه شود، احتمال گرایش والدین به ازدواج زودهنگام فرزندان افزایش می‌یابد (Rahimi et al., 2023: 73). ایگلی^۲ با طرح نظریه نقش اجتماعی^۳، تفاوت‌های رفتاری زنان و مردان را حاصل تعامل عوامل تکاملی، زیستی، فرهنگی و فرایندهای جامعه‌پذیری می‌داند؛ بنابراین، تقسیم نقش‌های جنسیتی و انتظارات اجتماعی موجب می‌شود زنان بیشتر به رفتارهای همیارانه، مراقبتی و جمع‌گرایانه و مردان به رفتارهای رقابتی، فردگرایانه و ریسک‌پذیر گرایش یابند. این تفاوت‌ها نه ذاتی، بلکه نتیجه درونی‌سازی کلیشه‌های جنسیتی و تطابق با نقش‌های اجتماعی مورد انتظار هستند که از کودکی بازتولید می‌شوند (Azadeh & Arami, 2016: 15). به این ترتیب، ازدواج زودهنگام نه تنها پیامد نقش‌های اجتماعی جنسیتی است، بلکه خود به سازوکاری برای تثبیت و بازتولید این نقش‌ها در نسل‌های بعدی تبدیل می‌شود.

در نظریه نظام‌ها، خانواده به‌عنوان یک نظام اجتماعی در تعامل مستمر با سایر نظام‌های جامعه از جمله مدرسه، دین، اقتصاد، سیاست و فرهنگ قرار دارد و مسائل خانوادگی را نمی‌توان صرفاً در سطح فرد یا خانواده تحلیل کرد. در این چارچوب، ازدواج زودهنگام کودک نه یک تصمیم شخصی،

1. William Good
2. Eagly
3. Social Role Theory

بلکه پیامد کنش متقابل نظام‌های گوناگون اجتماعی است که می‌توانند به افزایش یا کاهش این پدیده بینجامند و تحلیل روابط میان آن‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تر و جامع‌تری از ابعاد این پدیده کمک کند (Eftekharzadeh, 2015: 118). در جوامعی که الگوی خانواده گسترده غالب است، به دلیل تقسیم مسئولیت‌های تربیتی میان اعضای خانواده، سن ازدواج معمولاً پایین‌تر است. در مقابل، در جوامع مبتنی بر خانواده هسته‌ای، ازدواج تا زمان کسب توانایی پذیرش مسئولیت‌های اقتصادی و اجتماعی به تأخیر می‌افتد. از این رو، سن ازدواج تحت تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و با متغیرهایی مانند تحصیلات، محل سکونت و پایگاه اقتصادی-اجتماعی ارتباط دارد. نظریه‌های اجتماعی خانواده بر آن‌اند که ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی-اجتماعی خانواده، بیش از عوامل عینی و بیرونی بر الگوهای ازدواج زود هنگام در جوامع سنتی تأثیر گذارند. هر کودک در بستر یک محیط فرهنگی و اجتماعی خاص متولد می‌شود و از طریق فرایندهای جامعه‌پذیری، ارزش‌ها و انتظارات خانواده را درونی می‌کند؛ ارزش‌هایی که سبک زندگی او، از جمله زمان و شیوه ازدواج را شکل می‌دهند. این الگوهای فرهنگی نسبتاً پابدارند و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند و به این شکل به بازتولید ازدواج زود هنگام می‌انجامند (Rahimi et al., 2023: 74-75).

اینگلهارت^۱ در نظریه نوسازی یا دگرگونی ارزشی^۲، به بررسی رابطه متقابل میان تحولات اقتصادی-اجتماعی و تغییرات فرهنگی-ارزشی در جوامع می‌پردازد و نشان می‌دهد با گذار جامعه از ناامنی اقتصادی به امنیت نسبی، ارزش‌ها به صورت تدریجی و نسلی از مادی که مبتنی بر حفظ بقا و امنیت‌اند، به فرامادی که ناظر بر آزادی، خودابرازی و کیفیت زندگی‌اند، تغییر می‌کنند (Zhahirinia & Azadarmaki, 2015: 142). او این تغییر را با دو فرضیه اصلی کمیابی (تأکید بر بقا در شرایط کمبود) و اجتماعی شدن (تأثیر امنیت اقتصادی دوران بلوغ بر ترجیحات نسلی) تبیین می‌کند که این دگرگونی شامل تغییراتی در نهاد خانواده، کاهش نرخ زادولد و تضعیف ارزش‌های سنتی و مذهبی می‌شود (Heidarabadi et al., 2018: 76). بر پایه این نظریه، ازدواج زود هنگام حاصل تداوم ارزش‌های مادی محور و ناامنی اقتصادی است که مانع گسترش ارزش‌های فرامادی مانند استقلال، تحصیل محوری و برابری جنسیتی در جوامع می‌شود.

از نظر برونفن‌برنر^۳ در نظریه سیستم‌های اجتماعی^۴، رفتار و رشد کودکان در بستر نظام‌های درهم‌تنیده‌ای از فرد تا جامعه کلان شکل می‌گیرد؛ یعنی آنچه در

1. Inglehart

2. Modernization Theory

3. Bronfenbrenner

4. Ecological Systems Theory

میکروسیستم^۱ (خانواده، مدرسه)، مزوسیستم^۲ (ارتباط خانه و مدرسه)، اگزوسیستم^۳ (سیاست‌ها و مقررات آموزشی)، ماکروسیستم^۴ (فرهنگ، باورها و ارزش‌های اجتماعی) و کرونوسیستم^۵ (تحولات تاریخی و زمانی) اتفاق می‌افتد، همگی در تجربه زیسته کودک نقش دارد (Sadownik, 2023: 84).

نظریه یادگیری اجتماعی^۶ بندورا^۷ می‌گوید یادگیری از طریق مشاهده^۸ و الگوبرداری صورت می‌گیرد؛ یعنی مشاهده رفتار دیگران و پیامدهای آن، درونی‌سازی این الگو و بازتولیدش. فرایند یادگیری مشاهده‌ای شامل چهار مرحله توجه، حفظ، بازتولید و انگیزش است و تحقق آن به عوامل متعددی وابسته است. الگوشدن یک فرد زمانی محتمل‌تر است که الگو دارای جذابیت، قدرت، مهارت، موفقیت یا منزلت اجتماعی باشد و با مشاهده‌گر از نظر سن، جنس یا موقعیت اجتماعی تشابه داشته باشد. در مقابل، الگوبرداری زمانی تقویت می‌شود که پیامد رفتار الگو مثبت باشد (تقویت جانشینی) و فرد مشاهده‌گر از خودکارآمدی کافی برای اجرای آن رفتار برخوردار باشد. به این ترتیب، یادگیری رفتاری حاصل تعامل پویا میان فرد، محیط اجتماعی و فرایندهای شناختی است (Schultz & Schultz, 2000: 455-476).

از نظر سنجه^۹ و نظریه مدرسه به‌مثابه سازمان یادگیرنده^{۱۰} مدرسه مانند یک سازمان پویای یادگیرنده عمل می‌کند که نه تنها محل انتقال دانش است، بلکه باید محیطی برای رشد، توسعه و یادگیری مستمر تمامی اعضا شامل معلمان، مدیران و دانش‌آموزان فراهم آورد. سازمان یادگیرنده با تکیه بر توانمندسازهایی نظیر رهبری اثربخش، راهبردهای یادگیرنده‌محور، منابع انسانی، فناوری اطلاعات و محیط حمایتی شکل می‌گیرد. رهبر در سازمان یادگیرنده نقش طراح، معلم و خدمتگذار را دارد و با ایجاد چشم‌انداز مشترک، زمینه یادگیری مستمر را فراهم می‌کند. ارزیابی دقیق برنامه‌ها و مشارکت کارکنان از عوامل کلیدی تحقق یادگیری سازمانی هستند (Ershadi, 2021: 96).

1. microsystem
2. mesosystem
3. exosystem
4. macrosystem
5. chronosystem
6. Social Learning Theory
7. Bandura
8. Observational Learning
9. Senge
10. School as a Learning Organization

براساس نظریهٔ هنجارهای اجتماعی^۱ سیالدینی و تروست^۲، رفتار افراد براساس انتظارات مشترک و قواعد غیررسمی جامعه شکل می‌گیرد که از طریق جامعه‌پذیری در خانواده، مدرسه و گروه همسالان منتقل می‌شوند. هنجارها با تعیین رفتارهای مقبول و نامطلوب، انسجام اجتماعی را حفظ و رفتارها را پیش‌بینی‌پذیر می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که پابندی به آن‌ها موجب پذیرش اجتماعی می‌شود و تخطی از آن‌ها با سرزنش یا طرد همراه است. تمایز میان هنجارهای توصیفی (آنچه رایج است) و هنجارهای تجویزی یا دستوری (آنچه باید انجام شود) برای فهم کنش جمعی اهمیت دارد؛ زیرا رفتار افراد به‌شدت تحت تأثیر ادراک آن‌ها از این دو نوع هنجار است. هرچه یک رفتار در جامعه رایج‌تر یا مطلوب‌تر تلقی شود، احتمال تبعیت فرد از آن افزایش می‌یابد. تغییر هنجارها معمولاً به‌تدریج و در پی تحولات فرهنگی و اقتصادی رخ می‌دهد (Surtichi et al., 2024: 3).

در نظریهٔ انتقال فرهنگی^۳ کلینبرگ^۴، فرهنگ مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها و باورها است که نه از طریق وراثت زیستی، بلکه از راه آموزش و یادگیری اجتماعی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. این انتقال ممکن است مستقیم باشد، مانند آموزش در خانواده و مدرسه، یا غیرمستقیم از طریق مشاهده و تقلید رفتار دیگران؛ رفتارهای اجتماعی، چه هم‌نوا و چه منحرف، حاصل همین فرایند یادگیری و سرایت فرهنگی‌اند و نه ویژگی‌های فردی یا ژنتیکی (Ghanadan et al., 1997: 82-84).

۲-۲. پیشینهٔ تجربی

در جدول ۱ به شواهد تجربی مرتبط با موضوع ازدواج زود هنگام اشاره شده است.

جدول ۱. پیشینهٔ پژوهش

پژوهشگر	پیشایندها	پیامدها	تأکیدها و ملاحظات
Alaei (2025: 269)	عوامل خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی، فردی و مدرسه‌ای	آشناختگی تحصیلی و ترک تحصیل، فشار تراکم نقش‌ها، و مشکلات جسمی و روان‌شناختی، کاهش سرمایهٔ انسانی، تداوم فقر و بازتولید نگرش سنتی	راهکارهای چندسطحی (فرد، خانواده، مدرسه، جامعه، سیاست‌گذاری)، تأکید بر توانمندسازی تحصیلی و افزایش سرمایهٔ فرهنگی خانواده‌ها

1. Social Norms Theory
2. Cialdini & Trost
3. Cultural Transmission Theory
4. Klineberg

پژوهشگر	پیشایندها	پیامدها	تأکدها و ملاحظات
Nosratikhah et al. (2025: 101)	نگرش مردسالارانه، تفسیر سنتی از دین، ضعف حمایت قانونی	افزایش تمایل به ازدواج زودهنگام	آموزش، آگاهی‌بخشی و اصلاح سیاست‌های حمایتی
Kabiri & Valaei (2025: 153)	فقر، رسوم محلی، نگرش جنسیت‌زده، فضای مجازی، ناپایداری خانواده، رشد جسمی زودرس	خشونت، ناتوانی در تصمیم‌گیری، دخالت خانواده‌ها، فرار از زندگی مشترک، طلاق، ناتوانی در ایفای مسئولیت‌های زناشویی، آسیب‌های سلامت و بارداری‌های ناخواسته، بی‌ثباتی خانواده و روستا	
Mortezaazadeh et al. (2024: 204)	اقتدارگرایی و خشونت والدین، فقر، تعصبات مذهبی، آداب‌ورسوم اجتماعی	آسیب جسمی، خانوادگی، اجتماعی، روحی، روانی و فردی	راهبردهای اقتصادی و دینی، آموزش دانش جنسی و مهارت‌های اجتماعی و روان‌شناختی
Khodamoradi & Mirzaei (2025: 355)	نادیده‌گرفتن رویاها و علایق دختران	از دست‌رفتن کودکی و رشد اجتماعی، حذف مسیر تحصیل، اشتغال و مهارت	
Afrasiabi et al. (2024: 49)	پدرسالاری فرهنگی، هنجار ازدواج زودهنگام، تنگنای روستایی، بزرگسالی نمایشی، نارضایتی انباشته، محدودیت اجتماعی و عدم اولویت تحصیل	اولویت ازدواج بر تحصیل، نارضایتی انباشته و بازتولید ازدواج کودکان	تغییر هنجارهای فرهنگی و بازتعریف خوشبختی
Afshari et al. (2024: 15)	بارداری زودرس، فشار فرهنگی، مسئولیت خانوادگی	ترک تحصیل، مشکلات جسمی و روانی و محدودیت‌های اجتماعی، بازتولید چرخه‌ای از محرومیت آموزشی و فقر دانش	حمایت آموزشی از دختران متأهل
Ajourlo & Yarigholi (2024: 61)		تضعیف سرمایه فرهنگی، محدودشدن استقلال شخصی و شغلی، و ضعف ساختار آموزشی	تحصیل به‌عنوان ابزار پیشگیری و قربانی اصلی
Ashayeri et al. (2024: 133)	فقر فرهنگی و باورهای سنتی	محرومیت آموزشی و بازتولید ناآگاهی و چرخه فقر آموزشی و اجتماعی	
Abbaszadeh et al. (2025: 156)	حذف جامعه‌پذیری، تحکم مردانه	کودک‌مادری، خشونت جنسی، ترک تحصیل	

پژوهشگر	پیشایندها	پيامدها	تأکيدها و ملاحظات
Ghareh Hasanlou & Khosh Soorat Movafagh (2024: 229)	فقر، هنجارهای فرهنگی، آسیب‌پذیری روانی و ضعف دسترسی به آموزش	افت کیفیت زندگی، مشکلات جسمی-روحي و انزوای اجتماعی	
Sabzehei & Kokabi Zaker (2024: 33)	سلطه خانوادگی، نبود چشم‌اندازی غیر از ازدواج، ارزش‌های عرفی و مذهبی، فروپاشی خانواده، شبکه‌های اجتماعی و انعطاف‌پذیری قوانین	بزرگسالی زودرس، سلب سوژگی زنان، محدودشدن به فضای خصوصی، ناسازگاری نقش‌ها و تضعیف منزلت اجتماعی	
Rahimi et al. (2023: 57)	فشارهای خانوادگی، سنتی و رسانه‌ای	قطع مسیر تحصیلی، حذف رشد اجتماعی	
Enayat & Zare (2023: 135)	نبود صدا و عاملیت آموزشی	ترک مدرسه، کودک‌مادری، طلاق نوجوانی	
Majdi et al. (2023:197)	مردسالاری روستایی، بی‌اهمیتی تحصیل دختران، فرهنگ و رواج ازدواج زودهنگام	فشار روانی نقش‌های چندگانه، انزوای اجتماعی و تداوم سنت ازدواج زودهنگام	
Sattari Sefidan Jaded et al. (2023: 97)		توقف رشد فردی، آموزشی و اجتماعی، ناسازگاری، وابستگی و تمرکز بر نقش‌های مادری و همسری	حمایت روانی-آموزشی در مدارس
Pourabbasi et al. (2023: 179)	فشار فرهنگی، ازدواج خویشاوندی و نفوذ بستگان، تحصیلات پایین	افزایش ازدواج کودکان	
Teimouri Arshad et al. (2023: 599)	روستائیشینی، مضيقه ازدواج مردان	شیوع بیشتر ازدواج زودهنگام	نقش محافظتی تحصیل و اشتغال به تحصیل
Alibazi et al. (2023: 147)	ازدواج در سن پایین	افت سلامت، مشکلات زناشویی، انزوای اجتماعی، ترک تحصیل	
Zareei & Zarei (2021: 12)		افت تحصیلی و ترک مدرسه، بی‌مهارتی ارتباطی	
Hajilou et al. (2022: 103)	بلوغ زودرس، مردسالاری، تعصبات مذهبی، موقعیت جغرافیایی، خانواده آشفته	تثبیت ازدواج کودکان و محرومیت آموزشی	

پژوهشگر	پیشایندها	پیامدها	تأکیدها و ملاحظات
Omraninejad et al. (2021: 45)	عوامل اجتماعی (تأیید خواستگار، اجبار، ترس از بی‌آبرویی و نابسامانی خانوادگی)، اجتماعی-روانی (ترس از مجرد و فرار از تنش‌های خانوادگی)، روانی (وابستگی عاطفی پیش از ازدواج) و فیزیولوژی-سک (آمادگی جسمی و نیاز جنسی)، آداب‌ورسوم فامیلی و باورهای مذهبی	مشکلات اقتصادی، طلاق، ترک تحصیل، پایین‌بودن مهارت‌ها و مخاطرات سلامت	
Hosseinyfar & Akbari (2020: 123)	فقر فرهنگی و اقتصادی	افت نگرش و عملکرد تحصیلی	مداخلات آموزشی برای تداوم تحصیل
Fitria et al. (2024: 1)	افزایش تحصیلات دختران	کاهش شدید ازدواج زیر ۱۸ سال	آموزش رسمی به‌عنوان عامل بازدارنده
Suyanto et al. (2023: 71)	سنت فرهنگی و فقر اقتصادی	محرومیت آموزشی، از دست‌دادن فرصت‌های شغلی، مشکلات جسمی و خشونت	الزام قانونی ۱۲ سال تحصیل
Nur et al. (2024: 216)	باورهای فرهنگی و مذهبی مربوط به حفظ شرافت خانواده و هنجارهای اجتماعی، فقر و ناپایداری اقتصادی، دسترسی محدود به آموزش و ضعف در اجرای قوانین حداقل سن ازدواج	تداوم ازدواج کودکان	
Naik et al. (2024: 1)	روستایی‌بودن، فقر، تحصیلات کم و دسترسی محدود به رسانه‌های جمعی	شیوع فراوان ازدواج کودکان	
Abdurahman et al. (2023: 1)	نگرش مثبت به ازدواج زودهنگام، پیروی از هنجار اجتماعی غالب و ترس از پیامدهای عدم پیروی، تحصیلات پایین و روستائینی	افزایش قصد ازدواج زودهنگام	

پژوهشگر	پیشایندها	پیامدها	تأکیدها و ملاحظات
Berliana et al. (2018: 1)	فقر، تحصیلات پایین، روستائینی و دسترسی محدود به اطلاعات رسانه‌ای	ازدواج زودهنگام	آگاهی بخشی و آموزش
Delprato et al. (2015: 42)	ازدواج زودهنگام زنان	کاهش سال‌های تحصیل و سوادآموزی	اجبار به حضور در مدرسه به‌عنوان سیاست آموزشی برای تعویق ازدواج

براساس یافته‌ها، تحصیلات متوسطه مهم‌ترین عامل محافظتی در برابر ازدواج کودکان است؛ به طوری که ماندن بیشتر در دوره متوسطه احتمال ازدواج زودهنگام را کاهش می‌دهد (Harrison, 2023: 6)؛ درحالی که ترک تحصیل ارتباط مستقیمی با آن دارد و پیامدهای عاطفی و محرومیت از خدمات آموزشی و اجتماعی گسترده‌ای به بار می‌آورد که فرصت استقلال و تصمیم‌گیری آگاهانه را سلب می‌کند و نهایتاً زنان را به نیروی کار خانگی و باروری تقلیل می‌دهد (Alamdo et al., 2025: 5). با وجود این، پژوهش‌های گسترده درباره ازدواج کودکان (جدول ۱)، عمدتاً بر پیشایندها و پیامدهای کلی تمرکز دارند و به ترک تحصیل فقط به‌عنوان بخشی از این پیامدها اشاره می‌کنند. اما پژوهش‌های اندکی به حضور و مدیریت تحصیلی دانش‌آموز ازدواج کرده در مدرسه پرداخته‌اند. به این ترتیب پژوهش حاضر با واکاوی چالش‌های تحصیلی این گروه، در راستای تداوم تحصیل آن‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین راهکار پیشگیری علمی گامی برمی‌دارد.

۳. روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون^۱ انجام گرفت تا چگونگی حضور دانش‌آموزان با ازدواج زودهنگام در مدارس دخترانه تبریز از منظر ذی‌نفعان آموزشی تبیین شود. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۱ نفر از کادر مدارس شهری و روستایی گردآوری شد. در جدول ۲ مشخصات مشارکت‌کنندگان آمده است.

جدول ۲. مشخصات مشارکت‌کنندگان

ردیف	تحصیلات	سمت شغلی	سابقه	نوع مدرسه	محیط مدرسه
۱	کارشناسی ارشد	مدیر	۲۵	متوسطه	شهری
۲	کارشناسی ارشد	مشاور	۷	متوسطه	روستایی
۳	کارشناسی	معاون	۱۲	متوسطه	شهری

ردیف	تحصیلات	سمت شغلی	سابقه	نوع مدرسه	محیط مدرسه
۴	کارشناسی ارشد	مدیر	۲۳	متوسطه	روستایی
۵	دیپلم	معلم	۲۹	متوسطه	روستایی
۶	کارشناسی	مدیر	۱۴	دبستان	روستایی
۷	کارشناسی ارشد	مدیر	۱۸	دبستان	شهری
۸	دانشجوی دکتری	مدیر	۸	هنرستان	شهری
۹	کارشناسی	معاون	۱۳	هنرستان	شهری
۱۰	کارشناسی	مدیر	۱۹	هنرستان	شهری
۱۱	کارشناسی ارشد	مدیر	۲۱	متوسطه	روستایی

ابتدا از فهرست رسمی مدارس با شیوع بالای ازدواج زود هنگام که توسط امور بانوان و معاونت پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی ارائه شده بود، مدارس مورد نظر برحسب نوع (دبستان، دبیرستان، هنرستان) و مکان (شهری، روستایی) انتخاب شدند و هماهنگی‌ها انجام گرفت. به این ترتیب نمونه‌گیری به شیوه هدفمند^۱ و با حداکثر تنوع بود. دست‌کم پنج سال سابقه حضور و تجربه مستمر در مدرسه انتخابی، مواجهه مستقیم و ملموس با چالش‌های ازدواج زود هنگام دانش‌آموزان، تمایل به همکاری و رضایت آگاهانه، از ملاک‌های ورود مشارکت‌کنندگان به پژوهش بود. مصاحبه‌ها در مدرسه و به صورت انفرادی به مدت ۴۵ تا ۷۵ دقیقه (در مجموع ۷۳۰ دقیقه)، با رعایت اصول اخلاقی و تا اشباع نظری داده‌ها^۲ ادامه یافت؛ یعنی زمانی که دیگر اطلاعات جدیدی به دست نیامد. مصاحبه‌ها برای دقت در انتقال مطالب ضبط شدند؛ هرچند در جریان برخی جلسات، مشارکت‌کنندگان ترجیح دادند بخش‌هایی از اظهارات آنان مستقیم مکتوب شود. راهنمای مصاحبه شامل سؤالات باز درخصوص مواجهه با ازدواج زود هنگام، چالش‌های سیاستی و مدیریتی، نقش مدارس و اثرات اجتماعی و آموزشی این پدیده بود. گفت‌وگوها ابتدا به زبان ترکی آذربایجانی انجام گرفت و سپس کلمه‌به‌کلمه به فارسی برگردانده شد. برای افزایش اعتبار داده‌ها، برخی مشارکت‌کنندگان متن خود را بازبینی کردند. متن نهایی فارسی به‌عنوان مبنای تحلیل کیفی مورد استفاده قرار گرفت.

داده‌ها با استفاده از روش تحلیل شش مرحله‌ای براون و کلارک^۳ (۲۰۰۶) تحلیل شدند. ابتدا با مطالعه مکرر متن مصاحبه‌ها آشنایی عمیق با داده‌ها صورت گرفت. سپس واحدهای معنایی شناسایی شدند و کدگذاری اولیه (۶۸ کد) انجام شد. در ادامه، کدهای مشابه در قالب مضامین فرعی و

1. purposeful sampling
2. data saturation
3. Braun & Clarke

مضامین اصلی گروه‌بندی شدند و مضمون کلیدی به دست آمد. به منظور افزایش اعتبار و باورپذیری^۱ یافته‌ها، فرایند بازخوانی مکرر داده‌ها، ارزیابی و بازبینی بخشی از کدگذاری‌ها و مضامین توسط یک همکار پژوهشی کیفی کار با هدف کاهش سوگیری فردی و افزایش قابلیت اتکا^۲، و همچنین بازگشت مضامین و برداشت‌های اصلی به برخی مشارکت‌کنندگان^۳ برای تأیید یا اصلاح نتایج صورت پذیرفت. علاوه بر این، با مستندسازی گام به گام کدگذاری و تحلیل‌ها، امکان ارزیابی و تأییدپذیری^۴ یافته‌ها فراهم شد. اجرای این فرایندها برای اعتباربخشی^۵ بود و موجب افزایش اعتبار، قابلیت اتکا و تأییدپذیری نتایج شد. رویکرد پژوهش بر بازنمایی واقعیت‌های تجربه‌شده مدیران، معاونان و معلمان مدارس درباره پدیده ازدواج زودهنگام و شیوه‌های مواجهه با آن تأکید دارد.

۴. یافته‌های پژوهش

در تحلیل داده‌ها مضامین زیر به شرح جدول ۳ شناسایی شدند.

جدول ۳. مضامین شناسایی شده

مضمون کلان	مضامین اصلی	مضامین فرعی
		عدم شفافیت مقررات آموزشی
راهبردهای آموزشی	مقررات و منابع حمایتی	رویکردهای دوگانه و متناقض
		نبود حمایت نهادی و مالی
		مدیریت دانش‌آموزان متأهل
		محدودیت محتوای آموزشی
فرایندهای اجرایی	کاستی‌های عملکردی و ساختاری مدرسه	محیط فیزیکی نامناسب و فضای بی‌نشاط مدرسه
		نارضایتی و انفعال بدنه آموزش
		کمبود خدمات مشاوره‌ای و حمایتی
		موقعیت و ساختار مدرسه
		انتقال تجربیات و اثرگذاری متأهل‌ها
تعاملات آموزشی	عوامل اجتماعی و هنجاری	تغییر هنجار مدرسه و آمارسازی
		تأثیر روابط فامیلی

1. credibility
2. dependability
3. member check
4. confirmability
5. trustworthiness

۴-۱. مضمون اصلی اول: مقررات و منابع حمایتی

یافته‌ها نشان می‌دهد نبود مقررات مؤثر یا ابهام در آن، ضعف اجرایی و نبود حمایت نهادی از مهم‌ترین موانع پیشگیری از ازدواج زودهنگام و حمایت از دانش‌آموزان متأهل است. این وضعیت ناشی از کمبود قوانین بازدارنده، نبود راهبردهای اجرایی آموزشی یکپارچه و عدم تخصیص منابع و حمایت نهادی کافی است که موجب کاهش توان مدارس در مواجهه مؤثر با این پدیده شده است.

۴-۱-۱. عدم شفافیت مقررات آموزشی

تقریباً تمامی مدیران و معلمان بر نبود قانون صریح برای منع ازدواج زیر ۱۸ سال و کم‌رنگ‌بودن الزام قانونی به ادامه تحصیل تا پایان دبیرستان تأکید داشتند. این خلأ قانونی، مدارس را در برابر پدیده ازدواج زودهنگام و ترک تحصیل دانش‌آموزان متأهل، عملاً بدون ابزار بازدارنده و حمایتی رها کرده است. همان‌طور که یکی از مدیران دبیرستان شهری بیان کرد: «قانونی برای منع ازدواج دختر زیر ۱۸ سال نداریم. مدرسه هیچ ابزاری برای مخالفت یا حداقل حمایت از ادامه تحصیل ندارد» یا به گفته یک مدیر دیگر: «دولت باید قانونی را در نظر بگیرد که به هیچ عنوان و بدون هیچ استثنایی دختر قبل از ۱۸ سالگی ازدواج نکند. این‌گونه، حرف‌وحديث هم ایجاد نمی‌شود. وقتی قانون وجود دارد دیگر نمی‌توانند بگویند ۱۳ ساله شد، ۱۴ ساله شد ازدواج نکرد، حتماً این دختر ایراد دارد. به‌صورت کلی اجبار تحصیل تا دیپلم و منع ازدواج تا قبل از ۱۸ سالگی ضرورت دارد.» به نقل از مدیر یک هنرستان: «الزام قانونی برای ادامه تحصیل تا دیپلم وجود ندارد و بعد از پایه ششم هر کسی ازدواج کند، به‌راحتی اجازه ترک مدرسه را دارد.» مشارکت‌کننده مشاوره نیز توضیح داد: «یک دختر نوجوان با یک آقا ازدواج می‌کند که میانه عمرش است، متوسط سن را دارد، یک مرد سی‌ساله. کاش قانونی باشد که جلوی این ازدواج‌ها را بگیرد. اساساً جلوی ازدواج زودهنگام را بگیرد. ازدواج زیر ۱۸ سال که نه، زیر ۲۰ سال را بگیرند، حداقل اجازه بدهند دختر دیپلمش را بگیرد.» به بیان معاون هنرستان: «آن دانش‌آموزان متأهل را هم باید اداره چاره‌اندیشی کند. می‌گوید هنرستان. مگر هنرستان مدرسه نیست؟ چنان بچه‌های معصومی دارند که همین بچه‌های متأهل می‌آیند و رویه زندگی آن‌ها را تغییر می‌دهند.»

۴-۱-۲. رویکردهای دوگانه و متناقض

مشارکت‌کنندگان بارها به پیام‌های ناهمگون و سیاست‌های متعارض اشاره کردند؛ به‌طوری‌که بعضاً یک روز بخشنامه حمایت از دانش‌آموزان متأهل صادر می‌شود و روز دیگر بار مسئولیت آنان فقط بر

دوش مدیران مدرسه گذاشته می‌شود. این سردرگمی و نبود وحدت رویه، موقعیت مدیریتی مدارس را تضعیف و مداخله اثربخش را دشوار کرده است: «یک روز بخشنامه می‌آید که بچه‌های متأهل را تحت حمایت مدرسه نگه داریم، روز دیگر از طرف آموزش و پرورش می‌گویند مسئولیتش با خودتان است.» یکی از مشارکت‌کنندگان بیان کرد: «بحث سیاست‌های دوگانه هم هست. برای مدرسه ما پوستر فرزندآوری نیاورده بودند، ولی اگر می‌آوردند هم من اجازه نمی‌دادم. مدرسه جای این‌جور چیزها نیست. وقتی مسئول اداره می‌آید صحبت می‌کند و توصیه می‌کند که بچه‌ها ازدواج نکنند، من چه کار می‌توانم بکنم؟! دیگر برای من جای صحبت باقی نمی‌ماند. نمی‌توانم. به دانش‌آموز چه بگویم؟ به اولیا چه بگویم وقتی خودش می‌گوید ازدواج کن، عقدت را خودم می‌خوانم. این مسائل وجود دارد. الان دیگر ممنوعیت ورود این دانش‌آموزان وجود ندارد. حتی من خودم پیگیر شدم، گفتند تو چه حقی داری که این بچه متأهل را ثبت‌نام نکنی؟» و «گاه سیاست کلان با نیاز مدارس در تناقض آشکار است. دستورالعمل‌ها یکی نیست. متناقض است» (مدیر دبستان). یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان توضیح داد: «از یک طرف می‌گویند ازدواج زودهنگام را کمتر کنیم، از طرف دیگر می‌گویند جوانی جمعیت باشد. سیاست‌گذار از دید خود به قضیه نگاه می‌کند، ابعاد دیگر را در نظر نمی‌گیرد و نمی‌داند تبعات آن برای یک مدرسه چه می‌تواند باشد» (معاون هنرستان). این نقل‌قول صراحتاً به سردرگمی در سیاست‌ها و رویکرد نهادهای مختلف و مرتبط دارد: «اداره خودش بودجه‌ای در نظر نمی‌گیرد. نهایتش رنگ کار فرستاده است، اما در تلویزیون مدام این بخشنامه را اعلام می‌کند که گرفتن کمک به مدرسه جرم است و نباید اتفاق بیفتد. غیرقانونی است. خب این با آن هماهنگ نیست. نه خودش هزینه می‌دهد، نه اجازه می‌دهد کمک به مدرسه انجام گیرد» (مدیر دبیرستان) و دیگری اضافه می‌کند: «همین خود صداوسیما هم مهم است. می‌تواند به راحتی اولیا را توجیه کند که هرچقدر با مدرسه هماهنگ‌تر باشند، همان اندازه بیشتر به نفع بچه‌هایشان است.»

۴-۱-۳. نبود حمایت نهادی و مالی

دست‌اندرکاران مدارس حاشیه شهر و روستایی اذعان کردند که برای مقابله با تبعات ازدواج زودهنگام دانش‌آموزان، دسترسی به هیچ‌گونه بودجه یا حمایت نهادی ویژه‌ای ندارند و بودجه تخصیص یافته همان بودجه عادی سایر مدارس است. یکی از مشارکت‌کنندگان گفت: «ما مثل همه مدارس فقط بودجه عادی داریم و برای دانش‌آموزان متأهل یا آسیب‌دیده، هیچ امکانات بیشتری اضافه نمی‌شود.» دیگری چنین بیان کرد: «حتی مواردی هم وجود دارد که مدیر مدرسه باید پاسخگوی اداره باشد که چرا مثلاً فلان دانش‌آموز که ازدواج کرده ثبت‌نام نکرده است؛ درحالی که ممکن است بعضی از

خانواده‌ها بگویند که به خاطر بچه‌های ما، آن دسته از دخترانی را که ازدواج کرده‌اند در مدرسه نام‌نویسی نکنید، ولی مدیر نمی‌تواند چنین کاری بکند؛ چون باید به اداره جوابگو باشد» (مدیر). به گفته مشارکت‌کننده دیگری: «شعار حمایت می‌دهند، ولی در عمل هیچ تصمیم جدی یا بودجه ویژه وجود ندارد. همه مشکلات سر ما خراب می‌شود. مدرسه خرج دارد، اداره کمک نمی‌کند. ما با هزار مشکل مدرسه را اداره می‌کنیم.»

۴-۲. مضمون اصلی دوم: کاستی‌های عملکردی و ساختاری مدرسه

این مضمون به مجموعه‌ای از چالش‌های بنیادی و ساختاری مدارس در مواجهه با پدیده ازدواج زود هنگام دانش‌آموزان اشاره دارد، نبود دستورالعمل روشن، کمبود خدمات مشاوره‌ای، عدم تناسب محتوای کتاب‌ها با چالش‌های روز و اثر فضای فیزیکی و موقعیت جغرافیایی، در مجموع مدارس را در برابر پدیده ازدواج زود هنگام آسیب‌پذیر کرده است.

۴-۲-۱. مدیریت دانش‌آموزان متأهل

مدارس فاقد برنامه مدون یا کلاس مجزا برای دانش‌آموزان متأهل‌اند و همین مسئله موجب انتقال نگرش و تجربه به دانش‌آموزان مجرد و الگوسازی منفی شده است. یکی از مشارکت‌کنندگان بیان می‌کند: «باید آموزش و پرورش ترفندی به کار برد که این نامزدها در مدرسه حضور نداشته باشند. از مدارس عادی به مدارس شبانه بروند، به مدارس آموزش از راه دور بروند. قرار نیست مانع تحصیل شوند، اما با شرکت در این مدارس، فرد هم می‌تواند به ازدواجش برسد و هم درسش را ادامه دهد. بهتر هم این است» و دیگری می‌افزاید: «قبلاً دانش‌آموزان متأهل کلاس جدا داشتند یا به مدارس شبانه می‌رفتند. الان همه با هم هستند. هیچ تمایزی نداریم. همین باعث الگوسازی می‌شود» (معاون هنرستان).

۴-۲-۲. نارضایتی و انفعال بدنه آموزش

معلمان و کارکنان به دلیل نارضایتی شغلی و بعضاً عدم تعهد حرفه‌ای، نبود حمایت کافی و ابزارهای کنترلی، انگیزه کمی برای مقابله با این آسیب دارند و در عمل منفعل شده‌اند. مشارکت‌کننده‌ای می‌گوید: «وقتی هیچ تندی‌ای، هیچ انضباطی، هیچ قانونی وجود نداشته باشد، ما هم هیچ ابزاری برای کنترل بچه‌ها نداریم. بدتر اینجاست که بعضی از خانواده‌ها هم می‌روند به اداره و شکایت مدیر را می‌کنند. اداره و سازمان پشت ما نیست.» و «بچه‌ها راهنمایی درستی دریافت نمی‌کنند. معلم انگیزه ندارد؛ چون به لحاظ مالی و شغلی ناراضی است. البته این دلیل نمی‌شود، اما بالاخره تأثیرش را

می‌گذارد» (معلم دبیرستان). دیگری چنین اضافه می‌کند: «در انتخاب معلمان باید خیلی دقت شود. معلمان متعهد، جوان و پیرانگیزه سرکار بیایند. واقعاً دغدغهٔ بچه‌ها را داشته باشند.»

۴-۲-۳. کمبود خدمات مشاوره‌ای و حمایتی

کاستی یا نبود مشاوران آگاه و خدمات حمایت روان‌شناختی کافی، دانش‌آموزان را در معرض آسیب‌های متعدد رها کرده است. مشارکت‌کنندگان این‌گونه بیان کردند: «مدرسه هم نقش زیادی دارد. خانواده، اولیای مدرسه، معلم‌ها، مشاور مدرسه خیلی خیلی مهم هستند. متأسفانه در دورهٔ راهنمایی (متوسطهٔ اول) مشاور داریم، ولی در دورهٔ دبیرستان، دورهٔ دوم مشاور نداریم. نه مدرسهٔ ما، هیچ‌کدام از مدارس دورهٔ دوم مشاور ندارند. دورهٔ اول دارد و مشاور تحصیلی هست. نه مشاور خانواده، نه مددکار داریم، نه مشاور داریم. مدیر و معلم شده که خودشان با بچه‌ها صحبت بکنند، ولی آن‌ها که مشاور نیستند، اما سعی‌شان را می‌کنند. می‌شود بچه را جذب مدرسه کرد» یا «ما هفته‌ای سه ساعت مشاور داشتیم. می‌دانید اصلاً یک عامل همین کمبود مشاور در مدرسه است. برای چند نفر سه ساعت در هفته کافی است؟» (مدیر) و «در دبیرستان اصلاً مشاور نداریم. بعضاً هم مشاوران کار بلد نیستند.» یا «اگر می‌خواهیم نتیجه بگیریم، باید روان‌شناسان متبحر و خبره بیاورند. نه یک جلسه که چندین جلسه، همیشه در دسترس باشد.»

۴-۲-۴. محدودیت محتوای آموزشی

کتاب‌های درسی پاسخگوی مسائل واقعی و مهارت‌های مورد نیاز نوجوانان برای زندگی و مواجهه با بحران‌های مختلف مانند ازدواج زودهنگام یا مسائل ازدواج و کودک‌همسری نیستند. مشارکت‌کننده‌ای می‌گوید: «کتاب‌های درسی به درد زندگی واقعی‌شان نمی‌خورد. ما به بچه‌ها باید زندگی بیاموزیم، نشاط بیاموزیم، محیط مناسب ایجاد کنیم. یک آشنایی ساده می‌تواند برای بچه‌ها کلی خاطره‌انگیز باشد و درعین‌حال به درد زندگی‌شان بخورد» (معلم). مشارکت‌کنندهٔ دیگری با اشاره به به‌حاشیه‌رفتن آموزش، توضیح می‌دهد: «انگار یک سری مسائل به آموزش و پرورش تحمیل شده است؛ چیزهایی که اصلاً ربطی به مدرسه ندارد و این باعث شده درس بچه‌ها فرع واقع شود و در اولویت قرار نگیرد. به‌رحال رسالت اصلی مدرسه فراموش شده و درس خواندن دیگر در اولویت نیست» (مشاور).

۴-۲-۵. محیط فیزیکی و فضای بانشاط مدرسه

فضای بدون نشاط، افسرده، حاشیه‌ای یا فرسوده‌بودن مدارس، انگیزه استمرار تحصیل را کاهش می‌دهد و احتمال ترک تحصیل را افزایش می‌دهد. یکی از مصاحبه‌شوندگان این‌طور بیان می‌کند: «محیط خیلی تأثیرگذار است. اگر محیط آرامش‌بخش و مفرح باشد، خیلی در انگیزه و شوق و شور تحصیلی بچه‌ها اثر می‌گذارد» (مشاور) یا «دانش‌آموز داریم که تا سال گذشته در مدرسه غیرانتفاعی بوده، ولی امسال به مدرسه خودمان برگشته و این به‌خاطر شاداب‌سازی محیط مدرسه بوده» (مدیر) و «مدرسه اگر آشفته باشد، دانش‌آموز انگیزه‌ای برای ماندن ندارد. من خودم پارسال که به این مدرسه آمدم، مدرسه خیلی وضعیت داغانی داشت. امسال خیلی فرق کرده. هزینه کردیم. حتی آن فردی که پرچم مدرسه را می‌آورد، فکر کرد مدرسه را اشتباهی آمده است» (مدیر) و دیگری می‌گوید: «چطور دوست داریم خانه ما قشنگ و زیبا باشد؟ مدرسه هم همان‌گونه است. بالاخره بچه‌ها چند ساعت از روز را در محیط مدرسه هستند. برای برخی از بچه‌ها مدرسه پناه است. محیط خانه آن‌قدر آشفته است که از آن فرار می‌کنند، ولو یک ساعت. کجا بهتر از مدرسه» (مدیر).

۴-۲-۶. موقعیت و ساختار مدرسه

مجتمع و مختلط‌بودن، مجاورت، روستایی یا حاشیه‌ای‌بودن مدرسه از عوامل دیگری است که در شکل‌گیری و تداوم ازدواج زود هنگام از عوامل مورد توجه محسوب می‌شود. در این زمینه، مشارکت‌کننده‌ای توضیح داد: «بین مقاطع مختلف ترکیب کردن مدارس اصلاً خوب نیست. در مدارس حاشیه شهر، حاشیه مثل اینجا یا در مدارس روستایی چنین وضعیتی وجود دارد و وقتی تعداد دانش‌آموز کم است، ناگزیر می‌شوند مدارس را در هم ادغام کنند که خودش مشکل‌ساز است. وقتی سن و سال بچه‌ها با هم تفاوت زیادی دارد، حرف‌ها و رفتارشان نیز تفاوت خواهد کرد» (مدیر) یا دیگری این‌طور اضافه کرد: «محدوده مدرسه ما هم طوری است که حتی مدارس دبیرستان پسرانه علاوه بر مدارس ابتدایی پسرانه در اطراف زیاد است» (معاون). «در مدارس مختلط مشکلات دوچندان می‌شود. بچه‌ها از همان کودکی به هم عادت می‌کنند و همین‌ها بعداً خودش عامل مشکل می‌شود. من برحسب تجربه خودم از مناطق مختلف می‌گویم که در مدارس مختلط تدریس داشتیم. وقتی مدرسه مختلط می‌شود، مشکلات دوچندان می‌شود. من در نیروگاه هم بودم و مدرسه آنجا هم مختلط است و آنجا هم این وضعیت برقرار است. یک دانش‌آموز کلاس ششم بود آنجا که با دانش‌آموز پسر کلاس اول متوسطه ازدواج کرده بود» (مدیر).

۴-۳. مضمون اصلی سوم: عوامل اجتماعی و هنجاری

در این مضمون، نقش عوامل اجتماعی، هنجاری و شبکه‌های روابط فردی و جمعی در تسریع، عادی‌سازی و حتی تشویق پدیده ازدواج زود هنگام دانش‌آموزان در مدارس نشان داده شده است.

۴-۳-۱. انتقال تجربیات و اثرگذاری متأهل‌ها

بررسی روایات مصاحبه‌ها نشان داد دانش‌آموزان متأهل با بیان جزئیات زندگی مشترک، رفتارها و حتی پوشش خاص خود، نه تنها تجربه ازدواج را عادی جلوه می‌دهند، بلکه با تشویق ضمنی، نگرش و تمایل به ازدواج زود هنگام را در میان سایر دانش‌آموزان تقویت می‌کنند. همان‌طور که مشارکت‌کنندگان بیان کردند: «نمی‌گوییم آن دختر همه مدرسه را به سوی خودش می‌کشد. شاید هم بتواند، ولی با اطمینان می‌توانم بگویم که حداقل کلاس خود را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اولیا می‌آیند و می‌گویند بچه ما در خانه می‌آید و می‌گوید من هم می‌خواهم آن شرایط را داشته باشم و آن‌طور رفتار کنم، آن‌گونه لباس بپوشم. در واقع این بچه‌های متأهل مشوقی می‌شوند برای سایر بچه‌ها که زودتر ازدواج کنند» (مدیر). مشارکت‌کنندگان تأکید می‌کنند که «کودک همسران با تعریف کردن زندگی و اتفاقات دوره نامزدی، بچه‌های دیگر را هم تشویق می‌کنند که زودتر ازدواج کنند. هرچه باشد در سن و سال نوجوانی هستند و این تجربیات برایشان تازه و جالب است. دختر بچه هستند، تشویق می‌شوند، می‌خواهند آن‌ها هم آن را تجربه کنند. صحبت‌ها، لباس‌ها و رفتارهای متأهل‌ها الگویی منفی برای دانش‌آموزان مجرد است» (معاون).

۴-۳-۲. تغییر هنجار مدرسه

افزایش آمار دانش‌آموزان متأهل در مدرسه به تدریج موجب تغییر عرف و کاهش حساسیت به پدیده ازدواج زود هنگام شده است. علاوه بر این، شواهد حاکی از آن است که در برخی موارد، مدیریت مدرسه برای حفظ مدرسه یا کمک به دانش‌آموز، ترک تحصیل یا غیبت دانش‌آموزان ازدواج کرده را مخفی می‌کند یا در گزارش‌دهی دقت لازم را به عمل نمی‌آورد: «بعضاً معلم‌ها به دانش‌آموز کمک می‌کنند که حداقل بتواند مدرک نهم را بگیرد» (معاون) یا «خیلی شده است که ملاحظه بچه‌های متأهل را نکنیم. به خاطر مراسم‌های مختلف غیبت‌های زیادی می‌کنند و از درسشان عقب می‌افتند، اما چه می‌شود کرد؟ این بهتر از ترک تحصیل است» (مدیر). همچنین مشارکت‌کننده دیگری تأکید کرد: «مویش رنگ شده است. مش دارد. انگشتر در دست دارد؛ مثلاً می‌گوید عروسی خواهر شوهرم است. چه انتظاری هست که موی خودم را رنگ نکنم؟ و خب از مقنعه معلوم است» (مدیر) و «این

قضیه کم‌کم برای دانش‌آموزان و حتی کارکنان طبیعی می‌شود و حساسیت عرفی از بین می‌رود» (مدیر). تقریباً تمام مشارکت‌کنندگان اذعان دارند که «حضور متأهل‌ها، خریدها، مهمانی‌ها و حرف‌هایشان فضای مدرسه را تغییر داده است».

۴-۳-۳. تأثیر روابط فامیلی

نقش روابط خویشاوندی، به‌ویژه در مدارس روستایی و حاشیه‌ای، در ترویج و الگوسازی ازدواج زودهنگام بارز است. شبکه گسترده فامیل و تأثیرگذاری جمعی، نه تنها کنترل مدرسه را دشوار کرده، بلکه روند تکرار ازدواج زودهنگام را تقویت کرده است: «در روستا تقریباً همه فامیل هم هستند و اگر یک نفر ازدواج کند، الگوی بقیه می‌شود» (مدیر) یا «اینجا [مدرسه حاشیه‌ای] تقریباً یک ده بزرگ است و همه با هم به‌نوعی فامیل هستند. اغلب بین خودشان ازدواج می‌کنند» (مدیر) و «اغلب همه با هم فامیل هستند. همین مدرسه ما چند اسم فامیلی بیشتر ندارد. چرا؟ به‌خاطر اینکه همه با هم فامیل هستند و همه در جریان زندگی هم هستند» (مدیر).

۵. بحث

ازدواج زودهنگام به ازدواج زیر ۱۸ سال اطلاق می‌شود که با وجود توسعه‌یافتگی آذربایجان شرقی، همچنان در میان دختران این استان شیوع فراوان دارد. این پژوهش کیفی به روش تحلیل مضمون، اثر حضور دانش‌آموزان ازدواج‌کرده در مدرسه را بررسی کرد و نشان داد ازدواج زودهنگام دانش‌آموزان صرفاً یک مشکل فردی نیست و مسئله‌ای ساختاری و ناشی از ضعف‌های راهبردی، اجرایی و فشار هنجارهای اجتماعی محسوب می‌شود.

نخستین مضمون اصلی به نقش راهبردهای آموزشی شامل مقررات و منابع حمایتی در تداوم ازدواج زودهنگام اشاره دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد نبود قوانین و مقررات جامع و حمایت نهادی منسجم، به‌ویژه در مناطق حاشیه‌ای و روستایی تبریز، بستر استمرار ازدواج زودهنگام را فراهم کرده است. خلأ قانونی در منع ازدواج زیر ۱۸ سال و نبود الزام قانونی برای تحصیل تا پایه دوازدهم، یکی از عوامل کلیدی این وضعیت است. اگرچه ماده ۶۹ آیین‌نامه اجرایی مدارس مصوب شورای عالی آموزش و پرورش (۱۴۰۰) به ادامه تحصیل دختران متأهل پرداخته است (Ajourlo & Yarigholi, 2024: 65)، اما در عمل به دلیل تعارض بخشنامه‌ها، نبود سیاست‌گذاری یکپارچه و نبود حمایت مالی و نهادی، مدارس توان مواجهه مؤثر با این پدیده را ندارند. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که فشارهای اجتماعی و فرهنگی از عوامل اصلی ازدواج زودهنگام

است و وجود قوانین بازدارنده ملی می‌تواند خانواده‌ها و مدارس را در برابر این فشارها تقویت کند. در غیاب چنین قوانینی، مدارس به‌عنوان نخستین نقطه تماس با دانش‌آموزان متأهل دچار سردرگمی، انفعال و فرسودگی می‌شوند؛ وضعیتی که در مدارس روستایی به‌دلیل ضعف نهادهای حمایتی، دوری از مرکز و غلبه هنجارهای سنتی تشدید می‌شود. از نظر آنان، راهکارهایی مانند آموزش‌های جایگزین (مدارس شبانه، کلاس‌های جداگانه یا آموزش از راه دور) می‌تواند مؤثر باشد؛ هرچند محدودیت‌های ساختاری و مالی تحقق آن را دشوار می‌سازد. علاوه‌براین، تضاد میان رسانه‌ها و راهبردهای اجرایی مدارس موجب سردرگمی و تقابل خانواده‌ها و مدارس می‌شود و تلاش‌های آموزشی را کم‌اثر می‌کند. همچنین اجرای قانون جوانی جمعیت و حمایت از خانواده، علی‌رغم اهمیت جمعیتی، با چالش‌هایی مواجه است و به اصلاحات اجرایی نیاز دارد تا بتواند از آسیب‌های اجتماعی ناشی از ازدواج زودهنگام میان دانش‌آموزان بیشتر پیشگیری کند.

برآیند تحلیل نشان می‌دهد نظام آموزش و پرورش و قوانین بالادستی هنوز چارچوبی منسجم، الزام‌آور و حمایتگر برای مواجهه با ازدواج‌های زودهنگام فراهم نکرده‌اند. ضعف مقررات و رویکردهای متناقض، به استمرار ازدواج زودهنگام و مشکلات تحصیلی دانش‌آموزان ازدواج‌کرده دامن زده است. این یافته‌ها با نظریه سیستم‌های اجتماعی همخوان است که تأکید می‌کند ضعف در لایه‌های کلان سیاستی و فرهنگی، کل نظام‌های خرد و میانی (خانواده و مدرسه) را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Sadownik, 2023: 84). ضعف یا نبود سیاست‌ها و نظام‌های حمایتی هماهنگ موجب بازتولید و عادی‌سازی پدیده ازدواج زودهنگام در همه سطوح اجتماعی می‌شود و مدارس، خانواده‌ها و دانش‌آموزان را در برابر فشارهای اجتماعی بی‌دفاع می‌گذارد. در این میان، منع قانونی ازدواج زیر ۱۸ سال فقط زمانی اثربخش است که با حمایت اجرایی، نظارت قضایی و سیاست‌های اجتماعی مکمل همراه باشد تا به کاهش پایدار ازدواج زودهنگام منجر شود.

مطالعات متعدد بین‌المللی نیز نشان می‌دهد ازدواج زیر ۱۸ سال، هم به سلامت عمومی و هم به اقتصاد ملی آسیب‌های جبران‌ناپذیر می‌زند (WHO, 2014; World Bank & ICRW, 2017) و بدون مداخله دولت‌ها، حقوق میلیون‌ها کودک نقض می‌شود (UNFPA, 2020; UNICEF, 2023b). تنها راه‌حل، تدوین قوانین بدون استثنا و اجرای سخت‌گیرانه آن‌ها است (Plan International, 2021). پژوهش‌های داخلی نیز بر اصلاح، حمایت و اجرای جدی قوانین منع ازدواج زیر ۱۸ سال تأکید دارند (Nobahari, 2020: 114; Ahmadi, 2021: 508). شواهد نشان می‌دهد تداوم و الزام تحصیل دختران تا پایان متوسطه، احتمال کودک‌همسری را به‌طور معناداری کاهش می‌دهد (Walker, 2012: 231; Fitria et al., 2024: 1; Suyanto et al., 2024).

این شواهد نشان‌دهنده ضرورت بازنگری در قوانین است. همچنین فراوانی دانش‌آموزان متأهل در مدرسه می‌تواند از منظر هنجار آماری، ازدواج زودهنگام را برای سایر دانش‌آموزان، عادی و قابل‌قبول جلوه دهد. براساس نظریه یادگیری اجتماعی، مشاهده و الگوپذیری از رفتارهای رایج اجتماعی، نقش مهمی در تداوم این پدیده دارد. نبود پیام‌های شفاف و همسو از سوی جامعه، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و نهادهای رسمی و گاه تأیید ضمنی ازدواج زودهنگام، موجب عادی‌سازی و بازتولید هنجاری آن در میان نسل جدید می‌شود.

مضمون دوم به فرایندهای اجرایی شامل کاستی‌های عملکردی و ساختاری مدرسه در مواجهه با ازدواج زودهنگام دانش‌آموزان می‌پردازد؛ از جمله نحوه مدیریت دانش‌آموزان متأهل، نارضایتی و انفعال معلمان و مدیران، کمبود خدمات مشاوره‌ای و حمایتی به‌ویژه برای دانش‌آموزان در معرض آسیب، ناکافی بودن محتوای آموزشی برای پاسخ به نیازهای واقعی دانش‌آموزان، و نقش محیط فیزیکی و ساختار مدرسه در تشدید یا تخفیف این مسئله. در تبیین این یافته‌ها، نظریه مدرسه به‌مثابه سازمان یادگیرنده تأکید می‌کند که مدرسه باید محیطی پویا برای رشد و یادگیری مستمر همه اعضا باشد و بر پایه رهبری اثربخش، راهبردهای یادگیرنده‌محور، منابع انسانی متخصص، فناوری اطلاعات و محیط حمایتی شکل گیرد. نبود آرمان مشترک، راهبردهای نامشخص، ناکارآمدی دروس آموزشی و کمبود نیروهای متخصص، انگیزه تحصیلی را تضعیف می‌کند و به افت تحصیلی و ترک تحصیل منجر می‌شود (Ershadi, 2021: 96). شواهد پژوهشی نشان می‌دهد بی‌علاقگی به مدرسه، افت تحصیلی، ترک تحصیل و عملکرد آموزشی ضعیف دختران، احتمال ازدواج زودهنگام را افزایش می‌دهد؛ درحالی‌که حضور مستمر در مدرسه و موفقیت تحصیلی، در برابر ازدواج کودکان نقش بازدارنده دارد (Ahmadi, 2021: 508; Enayat & Zare, 2023: 158; Afrasiabi et al., 2015: 42; Delprato et al., 2024: 52). همچنین فقر عامل و پیامد اصلی ازدواج کودکان شناخته می‌شود (Ahmadi, 2021: 163). در خانواده‌های فقیر، به‌دلیل نبود انگیزه و منابع کافی برای سرمایه‌گذاری آموزشی، شیوع بیشتری دارد. از این‌رو تحصیل به‌عنوان عامل محافظتی در برابر ازدواج کودکان مطرح است (Pourtaheri et al., 2023: 2).

کمبود منابع انسانی متخصص مانند مشاوران و روان‌شناسان آموزش‌دیده، توان واکنش مدرسه به ازدواج زودهنگام دانش‌آموزان را تضعیف می‌کند؛ درحالی‌که ارائه فعال خدمات مشاوره‌ای، آموزش مهارت‌های زندگی و حمایت روانی-اجتماعی می‌تواند از طریق افزایش آگاهی، تغییر نگرش و توانمندسازی دانش‌آموزان، به کاهش ازدواج زودهنگام بینجامد (Rumble et al., 2018: 407).

آموزش مطلوب با ارتقای دانش، مهارت‌ها، اعتمادبه‌نفس و توان تصمیم‌گیری، زمینه انتخاب‌های آگاهانه‌تر را در حوزه سلامت، رفاه و روابط سالم فراهم می‌سازد (Alibazi et al., 2023: 170). افزون بر این، همان‌طور که یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد، شرایط درونی و بیرونی مدرسه مانند فضای بی‌نشاط، مختلط و مجتمع‌بودن مدارس، موقعیت نامناسب آن و همجواری با مدارس پسرانه به‌ویژه در مناطق روستایی و حاشیه‌ای، همراه با کمبود امکانات آموزشی و بسترهای امن تحصیل برای دختران، موجب می‌شود ترک تحصیل گزینه‌ای کم‌هزینه‌تر تلقی شود و درنهایت ازدواج زودهنگام به‌عنوان انتخابی مطلوب در نظر گرفته شود (Majdi et al., 2023: 197).

مضمون سوم بر تعاملات آموزشی شامل عوامل اجتماعی و هنجاری مؤثر بر ازدواج زودهنگام دانش‌آموزان تأکید دارد و نشان می‌دهد حضور دانش‌آموزان متأهل در مدرسه می‌تواند با ایفای نقش الگو، کاهش حساسیت اجتماعی و تضعیف هنجارهای مدرسه، به ترویج ازدواج زودهنگام بینجامد. این پدیده با تکیه بر نظریه یادگیری اجتماعی بندورا قابل تبیین است؛ به‌گونه‌ای که مشاهده الگوهای رفتاری و پیامدهای آن‌ها در محیط مدرسه، به یادگیری، تکرار و بازتولید ازدواج زودهنگام توسط سایر نوجوانان منجر می‌شود و حضور دانش‌آموز ازدواج‌کرده به‌عنوان الگوهای زنده، انتقال نگرش و رفتار متأهلی به نسل‌های بعد را تسهیل می‌کند. شواهد پژوهشی نیز بر چالش‌های متعدد تحصیلی (Enayat & Zare, 2023: 135) و انزوا و مشکلات اجتماعی گسترده کودک‌همسران دلالت دارد (Afshari et al., 2024: 23; Ghareh-Hassanlou, Khosh Soorat Movafagh, 2024: 197; Majdi et al., 2023: 229). ازدواج زودهنگام علاوه بر افت عملکرد تحصیلی و افزایش ترک تحصیل، با پیامدهای منفی گسترده‌تری همراه است؛ به‌گونه‌ای که حضور دانش‌آموز متأهل در مدرسه موجب تأثیر منفی بر سایر دانش‌آموزان، اختلال در نظم آموزشی و در برخی موارد اخراج آنان می‌شود (Hosseinpour et al., 2022). شواهد بین‌المللی نیز نشان می‌دهد تداوم تحصیل با کاهش ازدواج کودکان همراه است (Field & Ambrus, 2008: 881) و توانمندسازی دختران و تغییر نگرش‌های اجتماعی، زمینه را برای تأثیرگذاری آن‌ها بر سایر دختران و کاهش ازدواج کودکان فراهم می‌کند (Warner et al., 2013).

براساس نظریه هنجارهای اجتماعی، رفتار افراد متأثر از هنجارهای توصیفی و تجویزی است (Afshari & Khosravi Nejad, 2024: 23)؛ به‌گونه‌ای که رواج یک رفتار و پذیرش اجتماعی آن، احتمال تبعیت فرد را افزایش می‌دهد (Surtichi et al., 2024: 3). در جوامعی که ازدواج زودهنگام دختران به‌عنوان هنجار غالب پذیرفته شده، فشار اجتماعی برای همسویی با این الگو تشدید می‌شود و ازدواج در سنین پایین به‌مثابه رفتاری پسندیده برای حفظ عفت، انسجام خانوادگی

یا ارتقای جایگاه اجتماعی تلقی می‌شود (هنجار تجویزی). گسترش این رفتار (هنجار توصیفی)، به‌ویژه در جوامع کوچک و روستایی با شبکه‌های خویشاوندی بسته، به عادی‌انگاری و بازتولید ازدواج زود هنگام می‌انجامد و با ترس از طرد یا سرزنش اجتماعی، احتمال تأخیر در ازدواج را کاهش می‌دهد؛ امری که با یافته‌های بین‌المللی همسو است (Abdurahman et al., 2023: 1). افزون بر این، براساس نظریه انتقال فرهنگی ارزش‌ها، انتقال هنجارها و باورها مانند مشروعیت ازدواج زود هنگام از طریق آموزش و یادگیری اجتماعی، چه در خانواده و مدرسه و چه از طریق مشاهده و تقلید صورت می‌گیرد؛ به‌ویژه اینکه در فضاهای فرهنگی محدود و شبکه‌های خویشاوندی بسته که در محیط مدرسه نیز تکرار می‌شود، مواجهه با دیدگاه‌های متفاوت کاهش می‌یابد و تکرار رفتار جمعی، با بازخوردهای مثبت تقویت می‌شود. این فرایند سبب می‌شود ازدواج زود هنگام به تدریج عادی و مشروع و به هنجاری نهادینه‌شده در فرهنگ اجتماعی و حتی نظام‌های آموزشی تبدیل شود.

۶. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد حضور دانش‌آموزان با ازدواج زود هنگام در مدارس تبریز پدیده‌ای چندلایه و متأثر از عوامل نهادی، راهبردی و اجرایی، محتوای آموزشی، عملکرد کادر و مدیریت، موقعیت و فضای فیزیکی مدرسه است. ضعف مقررات آموزشی و قوانین حمایتی، ناهماهنگی سیاست‌ها و کمبود منابع تخصصی، به‌ویژه در مناطق روستایی و حاشیه‌ای موجب آسیب‌پذیری بیشتر مدارس شده است و گاهی مدرسه، معلمان و محتوای درسی، ناخواسته در عادی‌سازی ازدواج زود هنگام نقش ایفا می‌کنند. شرایط نامناسب و بی‌نشاط مدارس، مختلط و مجتمع‌بودن و مجاورت با مدارس پسرانه، همراه با فشار شبکه‌های خویشاوندی، همسالان و فرهنگ غالب، فشار اجتماعی را تشدید می‌کند و در غیاب حمایت قانونی از تحصیل دختران، مدارس و خانواده‌ها را در موقعیت ضعف قرار می‌دهد؛ امری که علاوه بر دانش‌آموز ازدواج کرده، سایر دانش‌آموزان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این رو، تقویت حمایت نهادی و مدیریت مدرسه، بازنگری در محتوای آموزشی و مقررات آموزشی-تحصیلی و توانمندسازی معلمان، پیش‌نیازهای اساسی کاهش ازدواج زود هنگام و ارتقای آموزش دختران است.

۷. پیشنهادها

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی زیر مطرح هستند:

۱. تقویت قانون و حمایت جدی: تعیین حداقل سن ازدواج ۱۸ با ضمانت اجرایی و حمایت قانونی از ادامه تحصیل تا پایان متوسطه دوم؛
 ۲. منابع انسانی متخصص: جذب مشاوران و روان‌شناسان آموزش‌دیده، به‌خصوص در مناطق آسیب‌پذیر؛
 ۳. بازنگری آموزشی: اولویت‌بخشی به آموزش، جذابیت و کاربردی‌سازی دروس، آموزش مهارت‌های زندگی و تمرکز ویژه بر توانمندسازی دختران، مشاوره‌های اثربخش؛
 ۴. بهسازی محیط مدرسه: نشاط‌بخشی فضاها، امکانات ورزشی و فوق‌برنامه، و لباس فرم مناسب برای تقویت هویت و احساس تعلق؛
 ۵. جداسازی فضاها: استقلال مدارس دخترانه و جلوگیری از مجاورت یا اختلاط با مدارس پسرانه، همراه با استانداردهای امنیتی؛
 ۶. پرهیز از مجتمع‌سازی: جداسازی مقاطع و حذف فضاهای مشترک برای آرامش روانی و پیشرفت دانش‌آموزان؛
 ۷. توانمندسازی مدیریت و معلمان: آموزش تخصصی درباره حقوق کودک و پیشگیری از ترک تحصیل و ازدواج زودهنگام، انتخاب نیروهای متعهد و بهبود شرایط شغلی؛
 ۸. هماهنگی سیاستی: یکپارچگی و هماهنگی سیاست‌گذاری‌های آموزشی در سطوح مختلف برای حمایت مؤثر از تحصیل دختران؛
 ۹. فرصت‌های تحصیلی جایگزین: مدارس شبانه و جداگانه، آموزش از راه دور یا کلاس‌های مجزا برای دانش‌آموزان ازدواج‌کرده به‌منظور ادامه تحصیل و کاهش اثر الگوگیری؛
 ۱۰. مداخلات جامعه‌محور: بهره‌گیری از نهادهای مدنی، رسانه‌ها و رهبران محلی برای تضعیف هنجارهای تسهیل‌کننده و ترویج الگوهای مثبت.
- درعین‌حال، پژوهش مبتنی بر داده‌های کیفی و مصاحبه در مدارس شهری و روستایی تبریز بوده است. با محدودیت‌های تعمیم‌پذیری، احتمال خودسانسوری مشارکت‌کنندگان و تمرکز بر دیدگاه کادر مدرسه مواجه است و نیازمند تکمیل با نظرات دانش‌آموزان با ازدواج زودهنگام و خانواده‌های آنان است.

۷. تعارض منافع

در انجام این پژوهش، هیچ‌گونه تعارض منافع وجود ندارد. داده‌های مورد استفاده در این مقاله برگرفته از بخشی از داده‌های یک طرح پژوهشی استانی است که با حمایت سازمان آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴) اجرا شده است.

References

- Abbasi, B. (2023). *Examining the importance of child marriage and its relationship with girls' school dropout in the education system*. In Proceedings of the Second National Conference on Family and School Studies (Bandar Abbas, Iran). Retrieved from <https://civilica.com/doc/2190531> (In Persian)
- Abbaszadeh, M., Alizadeh Aghdam, M., & Malekzadeh Dizaj Cheraghi, B. (2025). Perceiving the physical and psychological consequences of child marriage and strategies adopted by the child spouses. *Quarterly Journal of Women and Society*, 15(60), 156–171. <https://doi.org/10.71801/jzv.2025.1175550> (In Persian)
- Abdurahman, D., Assefa, N., & Berhane, Y. (2023). Adolescent Girls' Early Marriage Intention and its Determinants in Eastern Ethiopia: A Social Norms Perspective. *Sage Open*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/21582440231182352>
- Afrasiabi, H., Mansouri Khosravi, H., & Baarlueoi, M. (2024). Qualitative Inquiry of Contexts and Lived Patterns of Child Marriage from the Point of View Young Women. *Journal of Woman and Family Studies*, 12(3), 49-73. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2024.44148.2993> (In Persian)
- Afshari, M., Khazaei, S., Amiri, J., Khalaji, J., & Afsar, A. (2024). Factors Affecting Early Marriage and its Health Consequences in Women under 18 in Migrant City: A Mixed Research. *Qualitative Research in Behavioral Sciences (QRBS)*, 2(2), 15-26. <https://doi.org/10.22077/qrbs.2024.7184.1027> (In Persian)
- Afshari, Z., & Khosravinejad, N. (2024). The Interaction of Globalization and Gendered Social Norms in Explaining Gender Inequality in Higher Education in Selected Countries. *Social-Economic Development Studies*, 2(1), 23-44. <https://doi.org/10.22051/ijosed.2025.51137.1057> (In Persian)

- Ahmadi, K. (2021). The feminization of poverty: Causes and consequences; so-called “child marriage” in Iran. *Journal of Psychology, Social Sciences and Educational Sciences*, 5(2), 163–177. (In Persian)
- Ahmadi, K. (2021). The resonance of silence: A comprehensive study of child marriage in Iran. *Applied Family Therapy Journal*, 2(2), 508–527. (In Persian)
- Ahmadi, S., Vakil, M., & Rezaei, A. (2015). Study of precocious marriage in provinces of Iran during the years 2006–2011. *Population Quarterly*, 22(93), 81–94. (In Persian)
- Ajorlou, N., & Yarigholi, B. (2024). Analyzing the Educational Challenges of Early Marriage: A Meta-Synthesis Study. *Journal of Woman Cultural Psychology*, 16(62), 61-73. <https://doi.org/10.61186/iau.1189102> (In Persian)
- Alaei, P. (2025). *A phenomenological Study of the Academic Problems of Female Students with Early Marriage and Providing Solutions to Reduce it*. East Azarbaijan Provincial Department of Education, Deputy for Research, Planning, and Resource Development, Research and Study Unit. (In Persian)
- Alamdo, A. G., Manu, A., & Kotoh, A. M. (2025). Impact of child marriage on adolescents' health and socioeconomic development: An essay on Ethiopian perspective. *Pan African Medical Journal*, 51(84). <https://doi.org/10.11604/pamj.2025.51.84.36033>
- Alibazi, H., Zarei, E., & Mohammadi, K. (2023). Women's Lived Experience of the Consequences of Child Marriage; A Qualitative Phenomenological Study. *Family Counseling and Psychotherapy*, 12(2), 147-176. <https://doi.org/10.22034/fcp.2023.62736> (In Persian)
- Ashayeri, T., Jahanparvar, T., & Ashtari-Mehrjerdi, A. (2024). Determinants and Consequences of Early Marriage: A Meta-Synthesis. *Journal of Population Association of Iran*, 19(37), 133-178. <https://doi.org/10.22034/jpai.2024.2008687.1306> (In Persian)
- Azadeh, M. A., & Arami, S. (2016). A Study on Gender Socialization and Behavior in social dilemma. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(1), 7-39. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2016.2331> (In Persian)

- Azimi, K. (2020). The trend of girl child marriage in Iran based on national census data. *Sexual and Reproductive Health Matters*, 28(1), 96-98.
<https://doi.org/10.1080/26410397.2020.1820655>
- Bagi, M., Hosseini, H., & Ali Mohammadi, M. (2025). Persistence of Regional Disparities in Female Child Marriage over the Past Two Decades. *Journal of Applied Sociology*, 36(4), 83-102.
<https://doi.org/10.22108/jas.2025.142346.2543> (In Persian)
- Bakhtiar, N., Sari, K. F., & Seman, N. (2024). The impact of early marriage on early childhood parenting among Malay communities. *KINDERGARTEN: Journal of Islamic Early Childhood Education*, 7(1), 33–40.
<https://doi.org/10.24014/kjiece.v7i1.28963> (In Persian)
- Bengesai, A., Amusa, L., & Makonye, F. (2021). The impact of girl child marriage on the completion of the first cycle of secondary education in Zimbabwe: A propensity score analysis. *PLOS ONE*, 16(6), e0252413.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0252413>
- Berliana, S., Kristinadewi, P., Rachmawati, P., Fauziningtyas, R., Efendi, F., & Bushy, A. (2018). Determinants of early marriage among female adolescent in Indonesia. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 33. <https://doi.org/10.1515/ijamh-2018-0054>
- Burgess, R. A., Jeffery, M., Otero, S. A., Rose-Clarke, K., & Devakumar, D. (2022). Overlooked and unaddressed: A narrative review of mental health consequences of child marriages. *PLOS global public health*, 2(1), e0000131. <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0000131>
- Charan, I. A., Xin, S., & Soomro, S. (2024). Exploring the child marriage practices and their impact on women's lives in Pakistan: A qualitative analysis. *African Journal of Reproductive Health / La Revue Africaine de La Santé Reproductive*, 28(9), 73–84.
- Delprato, M., Akyeampong, K., Sabates, R., & Hernandez-Fernandez, J. (2015). On the impact of early marriage on school dropout in West and Central Africa. *International Journal of Educational Development*, 44, 42-55.
<https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2015.06.001>
- Eftekhazadeh, Z. (2015). Lived Experiences of Female Victims of Child Marriage. *Journal of Social Work Research*, 2(3), 108-156.
<https://doi.org/10.22054/rjsw.2015.4746> (In Persian)

- Enayat, H., & Zare, H. (2023). Qualitative analysis of the early child marriage experiences in secondary schools in Meimand city. *Social Problems of Iran*, 14(1), 135-162. <https://doi.org/10.61186/jspi.14.1.135> (In Persian)
- Ershadi, R. (2021). Examining the school as a learning organization (learning school). *The Scientific Quarterly Journal of New Research in Education*, 2(2), 86–106. (In Persian)
- Fan, S., & Koski, A. (2022). The Health Consequences of Child Marriage: A Systematic Review of the Evidence. *BMC public health*, 22(1), 309. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12707-x>
- Farahmand, M., Danafar, F., & Poorebrahimabadi, M. (2021). Analysis of the marital experiences of the spouse's child: Emotional-intellectual and powerless fusion. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 9(17), 115-145. <https://doi.org/10.22084/csr.2021.22142.1833> (In Persian)
- Fataei, M., Motlagh, M., & Aghajani Marsa, H. (2022). Studying the Contexts and Consequences of Child Marriage in Lorestan Province. *The Quarterly Journal of Social Work Research*, 9(32), 105–142. <https://doi.org/10.22054/rjsw.2022.69173.610> (In Persian)
- Field, E., & Ambrus, A. (2008). Early marriage, age of menarche, and female schooling attainment in Bangladesh. *Journal of Political Economy*, 116(5), 881-930. <https://doi.org/10.1086/593333>
- Fitria, M., Laksono, A. D., Syahri, I. M. M., Wulandari, R. D., Matahari, R., & Astuti, Y. (2024). Education role in early marriage prevention: Evidence from Indonesia's rural areas. *BMC Public Health*, 24, 3323. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-20775-4>
- Ghanadan, M., Moti', N., & Sotoudeh, H. (1997). *Sociology: Key concepts* (1st Ed.). Tehran: Avaye Noor. (In Persian)
- Ghareh-Hassanlou, F., & Khosh Soorat Movafagh, A. (2024). Antecedents, Consequences, and Activism Strategies of Child Marriage Based on Qualitative Meta-Analysis. *Social Problems of Iran*, 15(2), 229-268. <http://dx.doi.org/10.61186/jspi.15.2.229> (In Persian)
- Goli, A., Savab, Z., & Dorzadeh, Y. (2025). Spatiotemporal Analysis of Registered Child Marriage in the Iran Counties (The Case Study: Marriage Data of the National Organization for Civil Registration of Iran; 2016 ~ 2021). *Women's Studies Sociological and Psychological*, 23(2), 84-116. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2025.47948.2901> (In Persian)

- Hajilou, F., Aghayari, T., & Alipour Abdar, F. (2022). The Contextual Causes of Child Marriage (A case study of Women Who Have Child Marriage Experience and Recourse to Health Centers in Tabriz). *Quarterly Journal of Woman and Society*, 12(48), 103-116.
<https://doi.org/10.30495/jzv.2022.28413.3610> (In Persian)
- Harrison, A. (2023). *Child marriage interventions and research from 2020 to 2022: Evidence review*. Child Marriage Research to Action Network (CRANK). Girls Not Brides: The Global Partnership to End Child Marriage; UNFPA–UNICEF Global Programme to End Child Marriage.
<https://www.unicef.org/media/136646/file/CRANK-Evidence-Review-Child-Marriage-2023.pdf>
- Heidarabadi, A., Farzaneh, S., & Khosravi, M. (2018). The Effect of Cultural Modernization on Marriage Process and Family Formation of University Students in Golestan Province. *Iranian Population Studies Journal*, 4(1), 73–99. (In Persian)
- Hosseinpour, Z., Zekriaei Juybari, Z., Ghorbaniyan, F., & Nourian Vasoukolaei, Z. (2022). The consequences of child marriage on the psychological and academic lives of female students aged 15–18 in Juybar County (2022). *Proceedings of the Third International Conference on Humanities, Law, Social Studies, and Psychology* (September 19, 2022, Dubai, United Arab Emirates). Arvin Alborz Conference Company. Indexed in CIVILICA (National ID: HLSPCONF03). <https://civilica.com/doc/1537936/> (In Persian)
- Hosseinyfar, M., & Akbari, Z. (2020). The study of Social Consequences of Early Marriage on girls' education (case study: Esfarvarin's Girl Students). *Quarterly Journal of Research in Social Studies Education*, 1(2), 123-146.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27832279.1398.1.2.7.4> (In Persian)
- Kabiri, A., & Valaei, M. (2025). A Qualitative Study of the Context and Consequences of Child Marriage in Rural Areas of West Azerbaijan Province. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 14(26), 153-178. <https://doi.org/10.22084/csr.2025.29695.2299> (In Persian)
- Khodamoradi, F., & Mirzaei, H. (2025). Behind the Scenes of Early Marriages: Lived Experience of Girls under 18 in Married Life (Saqqez County). *Woman in Development & Politics*, 23(2), 355-388.
<https://doi.org/10.22059/jwdp.2025.391794.1008524> (In Persian)

- Koohi, K. (2019). A Survey of Child Marriage in the Country with Emphasis on East Azarbaijan Province. *Child Rights*, 1(3), 159-127. (In Persian)
- Lotfi, R.. (2010). Early Marriage Health Consequences in Women. *Journal of Women & Hygiene*, 1(2), 67-79. (In Persian)
- Majdi, A. A., Kermani, M., Baradaran Kashani, Z., & Khedmati, F. (2023). Women's Lived Experience of the Phenomenon of Early Marriage: A Qualitative Study. *Journal of Family Research*, 19(2), 197-215. <https://doi.org/10.48308/JFR.19.2.197> (In Persian)
- Mirhosseini, Z., & Ashouri, S. (2023). Recovering the Socio-Economic Role of Female Academic Entrepreneurs through Small and Medium-Sized Entrepreneurship: A Narrative Research. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 21(2), 7-33. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2023.42182.2698> (In Persian)
- Mortezazadeh, Z., Azmoudeh, M., Hashemi Nosratabad, T., & Livarjani, S. (2024). Lived Experiences of Spouses' Childrens about Child Spouses and its Issues. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 22(1), 204-241. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2023.42708.2715> (In Persian)
- Mourtada, R., Schlecht, J., & DeJong, J. (2017). A qualitative study exploring child marriage practices among Syrian conflict-affected populations in Lebanon. *Conflict and health*, 11(Suppl 1), 27. <https://doi.org/10.1186/s13031-017-0131-z>
- Naik, G., Behera, J., Patra, D., & Jena, S. K. (2024). Adolescent marriage a violation of sexual and reproductive health rights: Trend, spatial variation and covariate analysis from national family health survey. *Clinical Epidemiology and Global Health*, 25, 101493. <https://doi.org/10.1016/j.cegh.2023.101493>
- Nikkhah, H. A., Fani, M., & Asgharpour, A. (2017). Students' Attitude Towards Marriage and Factors Affecting It. *Journal of Applied Sociology*, 28(3), 99-122. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20085745.1396.28.3.7.9> (In Persian)
- Nobahari, M. (2020). A meta-analysis of studies on child marriage in Iran: Analysis of causes, consequences, and solutions. *Islamic Human Sciences*, 6(1), 114-125. (In Persian)

- Nosratikhah, N., Beheshti, S. S., & Mokhtari, M. (2025). Sociological Explanation of Factors Affecting the Prevalence of Child Marriage (Case Study: Dishmok City). *Journal of Applied Sociology*, 36(1), 101-124. <https://doi.org/10.22108/jas.2025.142223.2535> (In Persian)
- Nur, A. A., Amanda, S., Hanifa, F. F., & Ayudiputri, Z. Z. (2024). Determinants of child marriage in Indonesia: A systematic review. *Journal of Community Medicine and Public Health Research*, 5(2), 216–227. <https://doi.org/10.20473/jcmphr.v5i2.45777>
- Omraninejad, R., Hashem Zehi, N., Khabiri, K., Molla Norouzi, K., & Ghadimi, B. (2021). Identifying social, psychological and physiological factors related to the early marriage of girls in Qom a grounded theory. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 19(1), 45-86. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2021.33727.2324> (In Persian)
- Plan International. (2021). *Ending child marriage: A policy brief*. Plan International. <https://plan-international.org/publications/ending-child-marriage>
- Pourabbasi, S., Kord-Zanganeh, J., & Sharifi, M. (2023). Determinants of Women's Early Marriage in Ahvaz District, Iran. *Journal of Population Association of Iran*, 17(34), 179-206. <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.1988905.1267> (In Persian)
- Pourtaheri, A., Tavakoli Sani, S. B., Afzal Aghae, M., Ahangari, H., & Peyman, N. (2023). Prevalence and factors associated with child marriage: A systematic review. *BMC Women's Health*, 23, 531. <https://doi.org/10.1186/s12905-023-02634-3>
- Rahimi, N., Ghodrati, H., & Ghodrati, S. (2023). Exploring Women's Experience of Early Marriages: A Study in Titkanlu City, Iran. *Journal of Population Association of Iran*, 18(35), 57-95. <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.1999279.1277> (In Persian)
- Rumble, L., Peterman, A., Irdiana, N., Triyana, M., & Minnick, E. (2018). An Empirical Exploration of Female Child Marriage Determinants in Indonesia. *BMC Public Health*, 18(1), 407. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5313-0>
- Sabzehei, M. T., & Kokabi Zaker, S. (2024). Reasons, contexts and consequences of early marriage from standpoint of married school girls. *Journal of Social Work Research*, 11(40), 33-82. <https://doi.org/10.22054/rjsw.2025.76158.720> (In Persian)

- Sadownik, A. (2023). *Bronfenbrenner: Ecology of human development in ecology of collaboration*. In A. R. Sadownik & A. Višnjić Jevtić (Eds.), *Re-theorising more-than-parental involvement in early childhood education and care* (pp. 83–95). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-38762-3_4
- Safavi, H. S., & Minaei, M. (2015). Lived Experiences of Teenage Girls as Wives: Case Study of Girls' Early Marriage in AranvaBidgol. *Women Studies*, 6(0), 87-106. (In Persian)
- Sattari Sefidan Jadid, K., Hajhosseini, M., Hejazi, E., & Roshanfekar, P. (2023). Challenges and Processes of Marriage Identity Construction in Early Marriage: A Grounded Theory Study. *Journal of Modern Psychological Researches*, 18(70), 97-105. <https://doi.org/10.22034/jmpr.2023.16528> (In Persian)
- Sayyadian Barkhordar, M., & Anbari, M. (2023). Child Wifehood Custom and Inequality in the Formal Education of Rural Girls (Study on the Rurals of Aleshtar City). *Iranian Journal of Anthropology*, 19(35), 111-136. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17352096.1401.19.35.5.9> (In Persian)
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2000). *Theories of personality* (6th Ed.). Translated by: Y. Seyedmohammadi. Tehran: Virayesh. (In Persian)
- Surtichi, T., Ghamari, M., & Hosseinian, S. (2024). Structural model of deviant behaviors based on identity styles and social norms in adolescents. *Applied Research in Behavioral Sciences*, 16(60), 1–18. (In Persian)
- Suyanto, B., Sugihartati, R., Hidayat, M. A., Egalita, N., & Mas'udah, S. (2023). The Causes and Impacts of Early Marriage: The Ordeal of Girls in East Java, Indonesia. *Sociologia, Problemas e Práticas*, 101, 71–94. <https://doi.org/10.7458/SPP202310126851>
- Teimouri Arshad, R., Rezaei, A., & Sadeghi, R. (2023). Prevalence of Early Marriage of Girls and its Determinant Factors in Iranian Counties in 2016. *Journal of Family Research*, 18(4), 599-621. <https://doi.org/10.48308/JFR.18.4.599> (In Persian)
- UNESCO. (2023). *Child marriage and educational systems worldwide*. UNESCO. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/how-marriage-laws-can-contribute-protecting-every-girls-right-education>

- UNFPA & UNICEF (2023). *Phase III of the UNFPA–UNICEF Global Programme to End Child Marriage*. United Nations Population Fund (UNFPA) and United Nations Children’s Fund (UNICEF). (2026/2/3). Retrieved from <https://www.unicef.org/media/145651/file/Programme%20document%20.pdf>
- UNICEF (2019). *A profile of child marriage and early unions in Latin America and the Caribbean*. United Nations Children’s Fund. Retrieved from https://www.unicef.org/lac/media/8256/file/Profile_of_Child_Marriage_in_LAC.pdf
- UNICEF (2023b). *Child marriage: Global progress and prospects*. United Nations Children’s Fund. Retrieved from <https://www.unicef.org/reports/child-marriage-global-progress-and-prospects>
- UNICEF (2025). *Child marriage*. United Nations Children’s Fund. (2026/2/3). Retrieved from <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>
- United Nations Children’s Fund (UNICEF). (2023). *Is an End to Child Marriage Within Reach? Latest trends and future prospects*. (2026/2/3). Retrieved from <https://data.unicef.org/resources/is-an-end-to-child-marriage-within-reach/>
- United Nations Population Fund (2020). *State of world population 2020: Against my will—Defying the practices that harm women and girls*. UNFPA. Retrieved from <https://www.unfpa.org/publications/state-world-population-2020>
- Walker, J.-A. (2012). Early Marriage in Africa – Trends, Harmful Effects and Interventions. *African Journal of Reproductive Health*, 16(2), 231-240.
- Warner, A., Stobenau, K., & Glinski, A. M. (2013). *More power to her: How empowering girls can help end child marriage*. Washington, DC: International Center for Research on Women (ICRW). Retrieved from <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/More-Power-to-Her-How-Empowering-Girls-Can-Help-End-Child-Marriage.pdf>

- Working Group of the Joint Inter-Agency Programme to End Child Marriage and Early Unions in Latin America and the Caribbean. (2022). *Child, early and forced marriage and unions: Harmful practices that deepen gender inequality in Latin America and the Caribbean* (Project Documents, LC/TS.2021/186). Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC).
- World Bank, & International Center for Research on Women (ICRW). (2017). *Economic impacts of child marriage: Work, earnings and household welfare brief*. World Bank Group. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/312761498512784050/pdf/116835-BRI-P151842-PUBLIC-EICM-Brief-WorkEarningsHousehold-PrintReady.pdf>
- World Health Organization (2014). *Preventing early pregnancy and poor reproductive outcomes among adolescents in developing countries*. WHO Press. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42903>
- Zareei, H., & Zarei, F. (2021). Causes and Consequences of Early marriage and the Occurrence of Child Marriage in Female Students in Yazd Province: Grounded Theory Study. *TB*, 20(3), 12-27. (In Persian)
- Zhahirinia, M., & Azadarmaki, T. (2015). Value Orientation and its Relationship with Economical and Social Changes in Bandar Abbas city. *Journal of Studies of Socio-Cultural Development*, 3(3), 135–153. (In Persian)